

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LXVIII.

Fasc. 10.

HEKA LÁSZLÓ

**A sari'a jog fejlődése és alkalmazása
a délszláv térségben**

SZEGED
2006

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et
Juridicarum Universitatis Szegediensis

ATTILA BADÓ, ELEMÉR BALOGH, LÁSZLÓ BLUTMAN, PÁL BOBVOS,
LÁSZLÓ BODNÁR, ERVIN CSÉKA, JÓZSEF HAJDÚ, MÁRIA HOMOKI-
NAGY, ÉVA JAKAB, JENŐ KALTENBACH, TAMÁS KATONA, JÁNOS
MARTONYI, IMRE MOLNÁR, FERENC NAGY, PÉTER PACZOLAY,
BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY, IMRE SZABÓ,
LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BADÓ ATTILA, BALOGH ELEMÉR, BLUTMAN LÁSZLÓ, BOBVOS PÁL,
BODNÁR LÁSZLÓ, CSÉKA ERVIN, HAJDÚ JÓZSEF, HOMOKI-NAGY
MÁRIA, JAKAB ÉVA, KALTENBACH JENŐ, KATONA TAMÁS,
MARTONYI JÁNOS, MOLNÁR IMRE, NAGY FERENC, PACZOLAY
PÉTER, POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, SZABÓ IMRE,
TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324–6523 Acta Univ.
ISSN 0563–0606 Acta Jur.

Bevezetés

A Balkánon közel 500 évig tartó török uralom¹ jelentősen megváltoztatta a térség államjogi, kulturális és vallási képet.² Az oszmán hódítások során elterjedt az iszlám vallás,³ vele együtt a török jogrendszer is, amely így az ószláv, és a bizánci jogra épülve sajátos jogfejlődés felé vezette a délszláv nemzeteket (főleg Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Montenegró, Koszovó és Albánia területén⁴). Az iszlám vallásra való áttérés eleinte kiváltságokkal járt (az a család, amelynek egy férfi tagja muszlim lett, adómentességet élvezett; az állami hivatalnokok, katonai vezetők is általában muzulmánok voltak), majd később erőszakkal történt az áttérítés.⁵ Leginkább Bosznia-Hercegovinában honosodott meg az „új” vallás és kultúra. A muzulmán délszlávok a török szultán leghűségesebb alattvalói lettek, és idővel új nemzetté alakultak.⁶ A török a lojalitásukat azzal díjazta, hogy meghagyta az országukat külön igazgatási egységként. A délszláv muszlimok kiváltságokkal rendelkeztek, viszont a keresztények helyzete – főként a katolikusoké – idővel romlott, és tízezrek elmenekültek a meghódított balkáni területekről egészen Magyar-

¹ Már a 14. században Bulgária és Szerbia török fennhatóság alá kerültek, majd bő fél évszázad múlva Bosznia (1463-ban) és Hercegovina (1482-ben) is erre a sorsra jutott. A déli szlávok közül csak Horvátország és a mai Szlovénia nem kerültek az Oszmán Birodalomhoz. Igaz, egyes horvát területek is a török iurisdiction alá estek, de a 17. században többnyire felszabadultak. A „*Török Horvátország*”-nak, nevezett egykori horvát területek (a középkori horvát fővárossal Bihaćsal együtt), a 18–19. század során végleg elvesztek, ma nyugat Bosznia területét képezik. Az I. és II. Balkán-háború (1912-ben és 1913-ban), valamint Albánia függetlenné válása (1912-ben) véget vetettek a török uralomnak a térségben.

² Az 1878. évi berlini kongresszuson ismerték el Szerbia, Montenegró és Bulgária függetlenségét. Macedónia és Albánia akkor még nem létezett, mint állam. sőt a macedón nemzetet sem ismerték el.

³ Az iszlám a legfiatalabb monoteista világvallás, amely az Arab-félszigeten keletkezett a Krisztus utáni 7. században. A muzulmánok szerint Mohamed próféta 626. július 16-án átköltözött (*hidzsra*) Mekkából (elülődöztek onnan) Jathrib városába, amelyet Medinet – el – Nabinak (a próféta városának) neveztek el. Az említett dátum lett az iszlám világ számára az időszámítás kezdete.

⁴ Koszovó és Észak-Albánia területén sok szláv élt, a mai Macedónia pedig akkor még nem létezett.

⁵ Lásd MURVAR, V.: *Nation and Religion in Central Europe and the Western Balkans: The Muslims in Bosnia, Hercegovina, and Sandzak: A Sociological Analysis*. Brookfield, WI: Colloquia and Symposia, University of Wisconsin, 1989.

⁶ Az Osztrák–Magyar Monarchia fennhatóságának idején (1878–1918) kezdték őket bosnyákoknak nevezni, és ezt az elnevezést az 1990-es évektől hivatalosan is használják. A délszláv államban eleinte (1970-ig) vagy szerbeknek, vagy horvátoknak, illetve „nemzetiség nélküliek”-nek, vagy „jugoszlávoknak” írták őket össze. Az 1970–1990 közötti időszakban muzulmánoknak nevezték ezt a nemzetet, amely az 1974. évi alkotmány szerint vált Jugoszlávia hatodik államalkotó nemzetévé, és Bosznia-Hercegovina harmadik konstitutív nációjává (a szerbek és a horvátok mellett).

országig. Az országunkban letelepedett boszniai és horvátországi katolikusok *bu-nyevácok* vagy *sokácok* néven váltak ismertté.⁷ Boszniába a helyükre szláv származású muzulmánok érkeztek,⁸ és ekkor történt meg először az, amit ma „lakosságcsere” vagy „etnikai tisztogatásnak” neveznek. A későbbiek során Bosznia-Hercegovinában lettek hazára azok a muzulmánok is, akik a törökkel együtt kénytelenek voltak elhagyni az addig meghódított „földeket”.⁹ Bécs felszabadulása után Magyarország, Horvátország, Dalmácia és Szlavónia területéről, a 19. században pedig Szerbia, Bulgária és Montenegró¹⁰ térségből menekültek el az iszlám vallású szlávok Bosznia-Hercegovinába,¹¹ amely végleg az „anyaországuk” lett.¹²

I. rész

Az iszlám jog (shari'a, sari'a, seri'at, seryat, sharia)¹³

Az iszlám jog, a shari'a (*seri'at, seryat, sharia, sari'a*)¹⁴ a több mint egy milliárd iszlám vallású ember számára alkotott jogrend, amelyet elsősorban a keleti iszlám országokban alkalmaznak, ahol jól megfér a civil joggal. Minden muszlim közösség gyakorolja a sari'át, még ha nem is hivatalosan.¹⁵

A seri'at szó eredeti jelentése: *út a víz felé*, vagyis útmutatás; lényegében vallási jog, amely szankcionálja a vallási szabályoktól való eltéréseket. Maga a shari'a nem egy kidolgozott jogrendszer vagy törvénykönyv, abból joganyag csak akkor keletkezik, amikor képzett személyek értelmezni tudják. Az iszlám jogban tehát hiányzik az európai értelemben vett jogalkotás folyamata, hiszen a jog alapja nem a törvényhozás, hanem a jog megismerése, értelmezése.

⁷ HEKA L.: *A szegedi dalmaták*. Goldpress. Szeged. 2000. 21–35. p. Vö. HEKA, L.: *Povijest Hrvata Dalmatina u Segedinu*. Croatica. Budapest, 2004. 15–23. p.

⁸ Erről bővebben lásd *Muslims of Bosnia-Herzegovina: Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*. Edited by Mark Pinson with a foreword by Ray P. Mottahedeh. Cambridge, MA: distributed for the Center for Middle Eastern Studies of Harvard University by Harvard University Press, 1994. Harvard Middle Eastern Monographs; 28).

⁹ E muzulmánok őseinek nagy része valószínűleg éppen Boszniából költözött át a szomszéd országok területére (természetesen a törökkel együtt), ahol szpáhik lettek.

¹⁰ A balkáni délszláv államok esetében valójában kitelepítésről és egyfajta lakosságcsere-ről volt szó.

¹¹ Részben Törökországba is.

¹² MALCOLM, N.: *Povijest Bosne*. Erasmus, Zágráb. 1995. 92. p.

¹³ Az iszlám jog tárgyalásánál a bosnyákok által használt kifejezésekkel párhuzamosan megemlítjük az arab fogalmakat is.

¹⁴ Erről bővebben lásd SCHACHT, J.: *Islamic Religious Law. The Legacy of Islam*. Oxford, 1979.

¹⁵ Például a török vagy a szír polgári jog ugyan kimondja, hogy keresztény férfi muszlim nőt elvehet feleségül, de a társadalom valós viszonyai mellett e házasság ténylegesen csak kivételesen jöhet létre. Bosznia-Hercegovinában és Albániában is alkalmaznak egyes intézményeket (pl. a shari'a szerinti házasságot).

A sari'a forrásai

Az sari'a jog¹⁶ a világ legarchaikusabb élő jogrendszere, amelyet a muzulmánok isteni kinyilatkoztatásnak tekintenek és nem emberi jogalkotásnak. Ezért a jog betartása egyben engedelmisség Allahnak, és az istentisztelet egyik formája. Aki tehát nem cselekszik a törvényben előírtak szerint, az nem engedelmeskedik Istennek és kiérdemli haragját. Egyes vétkek világi szankciókat vonnak maguk után, mások túlvilági büntetéssel járnak. Az iszlám jog alapja a *Korán*¹⁷ (a muzulmánok szent könyve), illetve a *szunna* (a próféta és kortársai hagyománya)¹⁸ valamint az ulemák (ullema),¹⁹ tehát jogtudósok egységes megállapodása (*igama* – *idsma*),²⁰

¹⁶ *Saria, sariat (shari'a, sari'a)* arabul a „törvény”. vallási jogrend, amelyben a Korán előírásai mellett az összegyűjtött és leírt hagyomány is fontos szerepet kap. Meghatározza a muszlimok vallási, politikai, társadalmi életét, illetve magánéletét egyaránt.

¹⁷ A *Korán* (Kur'an, a szó hirdetést, recitálást jelent) Allah Mohamednek, és küldöttének tett kinyilatkoztatásait tartalmazza, de egyben az iszlám jogi és erkölcsi szabályainak gyűjteménye is, melynek normái a muzulmánok számára kötelezőek. Habár ez az alapvető jogforrás, mégsem tekinthető törvénykönyvnek. Lényegében jogi természetű általános elveket és szabályokat tartalmaz, főként a családi és vallási viszonyokat illetően, amelyek irányvonalnak tekinthetők a bírák számára. Előírásai részletesen foglalkoznak a bűncselekmények és a büntetések kérdésével, elkülöníthetővé teszik a bűncselekmény és büntetőjogi felelősség fogalmát. Rendelkezései lehetnek parancsok vagy tilalmak, illetve kötöttek (többnyire a speciális rendelkezések), vagy szabadabban értelmezhetők (általános szabályok). Ez utóbbiakat az egyes esetekre való alkalmazást megelőzően meg kell magyarázni, ami a mudzstehid (mujtahids) feladata. E jogtudósok tevékenységét ijtiihadnak (idzstihad) nevezik.

¹⁸ *Sunnet (szunna)* a próféta és társai életének, cselekedeteinek tanulmányozásából származó forrás, a vallásos és a hétköznapi élet minden körülményei között gyakorolt, s minden hagyományos szokásokon alapuló törvény. (Körébe tartozik az iszlám legrégebbi politikai és közjogi eseménye, az ugyanis, hogy a próféta halála után az ő kalifái nem a vérrokonai közül kerültek ki. Azok, akik ezt az intézkedést jogosnak ismerik el és kötelezőnek tartják, a szunniták, míg azok akik a kalifaság kérdésben a Szunnettől eltérő állást foglalnak, a síiták). Szájhagyomány útján terjedt, majd egyes rendelkezéseit írásba foglalták és gyűjteményekben (*hadith, hadis, hadis*) foglalták össze. A *hadisz* szó pontos jelentése szónoki kijelentések, de szokás használni a próféta cselekedeteinek értelmezésére is. Nagyszámú ilyen gyűjtemény jelent meg, bár csak azokat a hagyományokat foglalták össze könyvek formájában, amelyeket elismert hagyományozók láncolatán át vissza lehetett vezetni. Egyes jogászok ezt tartják „az iszlám legfontosabb jogi fogalmának”. Lásd IKBAL, M.: *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*. Fordítás. Szarajevó, 1979. 126. p.

¹⁹ Ulemák (csak többes számú szó) kifejezés jelenti a tudóst, írástudót, vallási szakértőt („teológust”), de egyben a tudósok, szakértők, vezetők tanácsát (tagjai: papok, jogászok, tanítók, főhivatalnokok, politikai és katonai vezetők) is. Az elnevezés általában a kánoni tudomány képviselőire vonatkozik. Az ulemák közül kerülnek ki az iszlámban a vallásos funkcionáriusok, *kádik, muftik, mecsettanárok*. A török birodalomban az ulemák közül az első volt a *Seikh ul iszlám*.

²⁰ A gyakorlatban nagy jelentősége van a jogtudósok véleményének (*ijma, igama* vagy *idzma*, jelentése közmegegyezés, megfelelője a *consensus ecclesiae* vagy *communis opinio doctorum*), amely a muszlim egyház összességének megegyező tana vagy vallásos gyakorlata. Az *idzma* egy meghatározott kor elismert muszlim vallástudósainak (azoknak, akik a jog fejlesztésére és kinyilatkoztatására hivatottak) egybehangozó vélekedése, amelyből jogszabály vagy intézmény jön létre. s ugyanolyan kötelező ereje van, mint bármely más jogszabálynak az iszlám jogon belül. Lásd SCHACHT, J.: *An Introduction to Islamic Law*. Oxford University Press. Oxford, 1964. A mai bíró már nem csak a Koránban és a hagyományokat összefoglaló gyűjteményekben keresi döntésének indokait, hanem azokban a könyvekben is, amelyek az *idzma* által elfogadott megoldásokat tartalmazzák. Az egybehangozó vélemény magyarázatát illetően egyesek ezt Mohammed próféta kortársainak, mások pedig az

illetve az analógia (سايق), a muszlim kánonjogban a törvényt magyarázás és jogfejlődés egyik módszeres alapja (*qiyas* – kijászs).²¹

Az alapvető megkülönböztetés a Korán és a szunna között az, hogy az előbbi az isteni kinyilatkoztatáson, az utóbbi pedig csak a proféták általi megörökítésen alapul. Egyes iszlám jogászok szerint e két forrásra a *ius divinum* fogalom használható.²² A többi jogforrás rájuk épül, és nem térhet el tőlük.

Dr. Nasser M. Suleiman megemlíti, hogy az említett négy jogforrás közül a büntetőjogban hármát (a Korán, a szunnet és az idzsma) elismernek, viszont a *qiyas* vitatott, mert egyesek szerint nem alkalmas eszköz a bűncselekmények és a büntetések meghatározására.²³

Az iszlám jognak²⁴ vannak még vitatott forrásai is, amelyeket nem mindenki ismer el. Ilyen az *al-istishab*, amely arra az esetre vonatkozik, ha a jog nem szabályozott valamely kérdést. Ebben az esetben abból kell kiindulni, hogy – a *seryat* egyik alapelve szerint – minden megengedett, amit a törvény kifejezetten nem tilt.²⁵ Vitás forrás még a szokás, az ősök, elődök törvénye, vallása stb. A jogtudósok többsége egyetért abban, hogy a közjó (*masleha*)²⁶ és az igazságosság (*istihsan*, ناس حسا) tiszteletben tartása nem képeznek önálló forrást, hanem csak célokat, melyek vezérlik a törvényt magyarázót.

A fikh (fiqh)

Az iszlám jog alapvető forrása, a Korán, arab nyelven íródott, és abban a kultúrkörben értelmezhető. Ezért különböző jogfogalmai aligha fordíthatók le más nyelvekre. Ilyen a shari'án belül a *fiqh* (مقف) kifejezés (a szó eredeti jelentése: felfogás, megértés), melyet jogtudománynak nevezhetünk.²⁷ bár valójában nincs rá megfele-

imámok megegyező tanának tekintik. Az idzsma nem téveszthető össze a szokásjoggal, melynek csak mellékes szerepe van a shari'a jogban. Lásd RAŠLIJANIN, S.: *Šerijatski sudovi u Kraljevini Jugoslaviji*. Mak. Novi Pazar, 1996. 12. sz.

²¹ A *qiyas* (kijászs = analógián alapuló ítélet, precedensjog, korábbi hasonló esetek ismert megítélését veszi alapul) vagyis analógia, jogforrási jelentőségét illetően az többnyire jogértelmezési és jogalkalmazási módnak tekinthető. A shari'a jogi terminológiában eredetileg annyit jelentett, mint igyekezni, törekedni, elsősorban független álláspontot formálni egy adott jogi kérdésről. Qiyas tulajdonképpen más elnevezése az egyéni véleménynek (*ijtihad*, úgy definiálják, mint valamelyik kérdés részletes tanulmányozására tett erőfeszítést és a probléma megoldásának keresését a shari'a jogforrások alapján), amely az iszlám struktúrában belül jogfejlődést eredményez. Lásd FAZLUR R.: *Duh islama*. Belgrád, 1983, pp. 105–125, 147–166.

²² Lásd RAŠLIJANIN, S.: *Šerijatski sudovi u Kraljevini Jugoslaviji*. Mak. Novi Pazar, 1996. 12. sz.

²³ Dr. SULEIMAN, N. M.: *Az iszlám büntetőjog forrásai*.

<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/jog/islamjog/>

²⁴ Egyes iszlám jogászok helytelennek nevezik az Európában elterjedt kifejezést, a mohamedán jogot, mert szerintük Mohamed maga is csak ember, nem lehet csakis róla elnevezni a vallást, illetve a jogot.

²⁵ Ha a jogeset esetleg valamilyenfajta hús evésének megengedettségre vonatkozik, s ha nincs tiltó rendelkezés, akkor úgy kell tekinteni, hogy a hús fogyasztható.

²⁶ *Utilitas publica*.

²⁷ Lásd PEYSEPAR, M. R.: *Uvod u fikh*. Sabah print. Ilidža – Szarajevó. 2005.

lő fogalom más jogrendszerekben. Funkciója az, hogy megfelelő eszközöket, módszereket szolgáltatson a muszlimok magatartásának megítélésére.²⁸ Egyes jogtudósok szerint a *fikh* megfelel a *jurisprudentia* azaz a jogtudomány fogalmának, pontosabban annak római jogi definíciójának.²⁹ A *fikh* mint a *seri'a* tudománya kiterjed a törvény minden ágára.³⁰ Két részre bontható. Egyrészt az *uszual al-fikhre*, vagyis a *fikh gyökereire*, másrészt a *furual-fikhre*, vagyis a *fikh ágazataira*. Az előbbi a törvénytudomány módszertana, azt sugallja, hogyan kell az írott jogforrásokat használni a hatályos törvények dedukciójára, míg az utóbbi lényegében az a hatályos törvény, amely az egyes adott esetekre vonatkozik. A *fikh* jogi vonatkozásban kisebb eltérést mutat a négy nagy iszlám irányzat (*hanefita*,³¹ *sáfi'ita*,³² *málíkita*,³³ *hanbalita*³⁴) követőinél. Az említett irányok mindegyikének kódex-irodalma van. A muzulmánok kánonjogát európai tudósok önálló munkákban is több ízben összefoglalták.³⁵

Az iszlám hitvallás (*tevhid*) az Isten kinyilatkoztatásán alapul, amely útmutató és figyelmeztető mindenki számára. A vallásos törvény (*sari'a*) minél mélyebb megismerésének kimagasló értéke van, így a hívők támogatják a tudományt, a tudósokat és munkájukat. A legfelsőbb szintű tudás éppen a *sari'a*. Azon belül a *fikh*

²⁸ BÓKA J.: *Az iszlám jog alapjai*. In Badó A. – Loss S. (szerk.): *Betekintés a jogrendszerek világába*. Nyitott Könyv. Budapest. 2003. 278. p.

²⁹ *Rerum divinarum atque humanarum notitia*.

³⁰ OMANOVIĆ, S.: *Dokaz svjedočenjem u fikh u posebnim osvrtom na šerijatski sudski postupak u Bosni i Hercegovini*. In: Godišnjak Pravnog fakulteta. Univerzitet u Sarajevu. Sarajevó. 2000. XLIII. pp. 261–277.

³¹ Az Abu Hanifától (Numan b. Sabit b. Kajs b. Merzeban b. Ruta b. Mah b. Jezdedzhir. meghalt 767-ben) alapított irányzat, amely Törökországban, Indiában, Pakisztánban, Bangladesban, és Közép-Ázsiában (volt Szovjetunió iszlám többségű államaiban) és a Balkánon terjedt el. Erre a legelterjedtebb jogi iskolára jellemző, hogy a Korán és a szunna mellett a konszenzust, az analógiát és a jogi preferálás (*istihsan*) elvét használja alapjogforrásként. Abu Hanifá iraki imám volt, főként az analógia és az istihsan alkalmazása volt rá jellemző.

³² Az Al-Sáfi'iról (Ebu-Abdullah Muhammed b. Idris b. Abas b. Osman b. Shafi Kureshi Mutallebi, meghalt 819-ben) elnevezett irányzat Egyiptomban, Szomáliában, Eritreában, Jemenben, Indonéziában, Malajziában, Iránban, Szíriában, Palesztinában, Jordánban, Libanonban, Irakban, Dzsibutiban és részben délkelet Szaúd-Arábiában talált követőire. Ő volt az első imám, aki írásban foglalta az usuli-fikh-et. Tanításainak alapjai a Kur'anban, szunnában, konszenzusban és az analógiában találhatók. Ugyanakkor elutasította a jogi preferálás elvét.

³³ Málík ibn Anasz (Málík b. Enes b. Ebu-Amir Asbahí, meghalt 795-ben) tanai alapján létrejött irányzat, amely Észak-, Nyugat- és Közép-Afrikában terjedt el, valamint Szudánban, Egyiptomban, az Egyesült Arab Emírátságokban és Katarban.

³⁴ Ahmed ibn Hanbal (Ahmed b. Hanbel b. Hilal b. Esed Zuhli Shejbani, meghalt 855-ben) által alapított jogi iskola, melyet az iszlám legszigorúbb és legfanatikusabb irányzatának tartottak. A Bagdadban született és ott elhunyt neves mudzstehid tanítási elvei a sáfi'ita iskolához hasonlóak. Az irányzat követői Szaúd-Arábiában, Kuvaitban, Katarban, Bahreinben találhatjuk, illetve az Egyesült Arab Emírátságokban, Ománban, Irakban, Eritreában és Dzsibutiban.

³⁵ A korábbi – 19. évszázadi – szerzők közül kiemelendő PHARAOE et DULAU: *Droit musulman* (Paris 1840), TORNAUW: *Das Moslemische Recht* (Leipzig 1855), és VAN DEN BERG: *Der Beginselen van het muhammedaansche Recht* (Hága-Batavia, 3. kiad. 1883). Természetesen még számos – főleg az utóbbi időben megjelent – publikáció, önálló kötet foglalkozik e témakörrel, az említettek azonban minden kritikai megjegyzést „elbírtak”, tényyszerűségük máig megállja a helyét.

mint vallásjog, valamint „a Próféta hagyományai” (hadisz) és a teológia (*’ilm al-kalam*) a legfontosabb tanok.

A *fikh* (موقف)³⁶ az iszlám tudomány egyik fundamentális ágazata, amely tanulmányozza a négy fő jogforrásban – Koránban, hadiszban, konszenzusban és analógiában – rögzített elveket, amelyek alapján működni kell a társadalomnak, illetve az egyéneknek is ezek alapján kell ténykedni. *Fakih*nak (fukih) nevezik azokat a személyeket, akik teljes mértékben megértik az iszlámot, annak vallási, társadalmi, erkölcsi, oktatási, jogi és egyéb elveit és módszereit. Ez az elnevezés általában a tudósokra vonatkozik, főként azokra, akik jogi kérdésekkel foglalkoznak. Mivel hétköznapi kérdéseket oldanak meg, így a társadalom formálásában vesznek részt, és emiatt külön megtiszteltetésben részesülnek.

Az iszlám első korszakában a *fikh* kifejezés alatt értették a többi tudományt is (mint pl. hadisz, tafszír, akáid stb.), ma többnyire a politikai, katonai, vallási és magánélet módjának szinonimája. A *fikh* tudománya, vagyis az iszlám szabályainak összessége (*ahkam-i islamijje*) óriási méretű és négy fő részből áll:

1. *Ibadat* (hitvallás, ima, böjt, szegények segítése és zarándoklat);
2. *Munakehat* (családi viszonyok: házasság, házasságbontás stb.);
3. *Mu’amelat* (születéssel szerzett jogok, érdekek, vállalatok, bérlet, adásvétel);

és

4. *Ukubat/uqubat* (büntetéseket határozza meg) a következő részekre bontható: *kiszasz* (a bosszú törvénye), *részegség*, *sirkat* (lopás), *zina* (paráznaság), *kazf* (a nő paráznasággal való rágalmozása), *riddet* (elszakadás a vallástól) és azok büntetései.

Minden muzulmán számára kötelező megtanulni a *fikh* ibadatra vonatkozó részét. A *munakehat* és a *mu’amelat* csak azok számára kötelezők, akik az ilyen jellegű ügyletekkel kerülnek kapcsolatba. Az iszlám országban élő más vallású állampolgároknak is ismerni kell az *ukubat* és a *mu’amelat* egyes részeit, mert a Btk. szabályai vagy pl. az adásvételhez kapcsolódó rendelkezések rájuk is vonatkoznak. A turistának a *mu’amelat* előírásait kell követni.

A *fikh* definiálható, mint az a tudomány, amely kategorizálja a *sari’a* szabályokat az alapján, hogy mi az, ami egy muszlim számára kötelező, tiltott, engedélyezett illetve nem javasolt (megróható).³⁷ A hanefita iskola követői a *sari’a* szabályait hét részre bontják.³⁸ Ezek a következők: *farz*, *vadzsib*, *haram*, *mendub*, *mubah*, valamint *mekruh-i tahrimen* és *mekruh-i tenzihen*.

a) A *farz* az, amit Allah obligációként egyértelműen és szigorúan írt elő a Koránban. Ilyen az öt alapkötelesség minden muszlim számára. A hanefita iskola két részre bontja a *farzot*. A *farz-ajin* (*fard ayn*) az olyan obligáció, amely kötelező

³⁶ *Fikh* arab eredetű szó, alapja a *fekkaha* melynek jelentése megérteni, felfogni. Szemantikailag a szó valaminek a mély megértésére (مف), megismerésére utal.

³⁷ A *sari’a* szabályai megkülönböztethetők az alapján, hogy a parancs kategorikusan kimondott-e (*farz*), vagy csak javasolt (*mendub*). Ha egy cselekedetet kategorikusan tilt a szabály, akkor az *haram*, ellenkező esetben *mekruhnak* számít. Abban az esetben, ha az egyén döntheti el, hogyan cselekedjen, *mubahról* beszélünk.

³⁸ A hanefita jogi iskola három csoport esetében megparancsol valamit (*farz*, *wajib*, *mendub*), három csoport esetében pedig betilt egyes cselekedeteket (*haram*, *mekruh-i tahrimen*, *mekruh-i tenzihen*).

minden felnőtt és tudatánál lévő muzulmán férfi és nő számára (a napi öt ima), míg a *farz-kifaje* (fard kifaya) olyan kollektív kötelezettség, amelynek felelőssége egy egész – felnőtt muszlimokból álló – közösséget terhel. Ha teljesül a kötelezettség, akkor a többiek felelőssége megszűnik. A teljesítéséért jutalom jár az Allahtól, ellenkező esetben mindannyian bűnösök előtte (ilyen pl. a dzsihad). Aki tagadja a farz kötelességet, hitetlenné (kafir) válik.

b) *Vadzsi* (wajib) az Allah által szigorúan megparancsolt cselekvés (ima, böjt), de ez a parancs nem a Koránból származik, hanem más forrásból (hadisz vagy kijasz). A teljesítése jutalmat, a mellőzése büntetést eredményez. Aki tagadja ennek kötelezettségét, az elpártol az iszlámtól, bűnösnek számít, de hitetlennek nem.

c) *Mendub* vagy *szunnet* az, amit javasolt elvégezni, mert azt Allah megköveteli, de nem olyan egyértelműen, mint az előző két esetben. Ilyen például a tartózás feljegyzése. Aki végrehajtja a cselekedetet, annak jutalom jár, ellenkező esetben viszont nem büntetendő. A hanefiták a mendubot két részre osztják: *szunnet-muekkede* (pl. ima a gyülekezeti előtt) és *szunnet-mesrua* (pl. a hétfői és csütörtöki böjt).

d) *Haram* mindaz, amit Allah egyértelműen szigorúan betiltott (gyilkosság, alkohol fogyasztása, paráznság, lopás, igazságtalanság, hazugság stb.), és az ilyen jellegű cselekvés nem csak e világi, hanem túlvilági büntetéssel is jár.

e) *Mubah* alá azok a cselekmények sorolhatók, amelyek a sari'a szerint se nem parancsoltak se nem tiltottak, tehát engedélyezettek, a végrehajtásukért, vagy nem teljesítésükért nem jár sem jutalom, sem büntetés (a legtöbb világi ügylet ide tartozik, mint pl. a lakás berendezése, rekreációs tevékenység stb.).

f) *Mekruh-i tahrimen* olyan cselekvés, melyet a hadisz betiltott (a férfi által se-lyem ruha vagy arany díszek viselése).³⁹

g) *Mekruh-i tenzihen* inkább tiltott, mint engedélyezett cselekvés, amelyről nincs egyértelmű bizonyíték a forrásokban. Az ilyen cselekményt jobb kihagyni, mint megtenni (például beszélgetni a dzsámiban, vagy óvakodni a sok víz fogyasztásától a fürdés során stb.).

Az ulemák (al-Ulama, tudósok, vallási szakértők) a vallási tanításokat három csoportra osztják.

a) *Akaid*, vagyis a hit alapja, azokkal a kérdésekkel foglalkozik, amelyek a hitet, az Istennel kapcsolatosak.

b) *Ahlak* és a nevelési kérdések azt tanulmányozzák, milyen szellemi képességekkel kellene rendelkeznie egy embernek (Istennel szembeni alázatosság, szerénység, bátorság, remény, nemesség), és mik azok az emberi tulajdonságok, melyeket el kellene kerülnie.

c) *Vallási szabályok* és gyakorlati kérdések középpontjában az áll, hogy e világon jó cselekedeteket kell tenni, és óvakodni kell a gonoszságoktól.

³⁹ A hanefita jogtudósok a mekruh fogalom alatt a mekruh-i tahrimet értik.

Az iszlám *fakihok (faqih)*, vagyis vallási jogászok szerint az iszlám tanítást széles látókörben, mély megértéssel kell értelmezni és magyarázni. Ezt a mély megértést *ijtihad*nak nevezték és a Korán és szunnet értelmezése tett legnagyobb erőfeszítésként definiálták. A fikh és az ijtihad fogalmakkal párhuzamosan használják az *istinbat* kifejezést is, melynek szemantikai jelentése „a víz kihúzása a földből”. Más szóval, az arab nyelvet ismerő ember még nem jogosult azt állítani, hogy a Korán és a szunnet alapján értelmezni tudja a leírtakat és képes kiérteni azokból az iszlám jogszabályokat, mivel ez az eljárás külön tudást és képességet igényel.

A shari'a szabályokat számos csoportosítás alapján lehetne meghatározni. Ezúttal néhány külön momentumra teszünk hangsúlyt a csoportosítás során:

1. Az emberi cselekedetek alapján a shari'a szabályok lehetnek *teklifok* (تفليحات) és *vad'i* -k (إعراض).

a) A teklif szabályok az iszlámban azok, amelyek az öt témakörbe (vadzsib, hurmet, kerahet, isztihbab és ibahe) sorolhatók és kitérnek az ember összes cselekedetére.

b) A *vad'i* szabályok alkotott normák, melyek közvetlenül az emberi tevékenységre vonatkoznak. Közéjük tartozik

– a házasság (ha teljesültek a feltételek, akkor a férfi és a nő között az Isten előtt házassági viszonyok keletkeznek);

– a tulajdon (milyen esetekben válik valaki vagyon tulajdonosává, és mikor nem);

– a feltételezettség (a lány házasságának jogérvényességének feltétele-e az apja hozzájárulása vagy nem);

– a helyesség (pl. melyik esetben jogérvényes az adásvételi szerződés);

– a helytelenség (pl. melyik esetben érvénytelen az esküvő).

2. Az alapján, hogy a szabályokat maga Allah közvetlenül hozta-e létre, vagy nem, megkülönböztethetők *ta'sisi* (تأسيسات) és *imda'i* (إنشائي) - normák. A *ta'sisi* szabály az, amelyet Allah alapított (ima, böjt, hadzs, dzsihad, étkezéssel, vadászattal kapcsolatos szabályok, az öröklésjog, politika, bírászkodás stb.), az *imda'i* előírások pedig nem közvetlenül a Koránból származnak, hanem azokat a társadalom alkotta meg, majd Allah megerősítette őket (pl. a kötelező hálaadás, behódolás az Isten előtt stb.).

3. A *mevlevi* (مؤولوم) és *irshadi* (ارشادي) szabályokra való megoszlásnál az előbbi kategóriába tartozó szabályok azok, amelyek teljes feltétel nélküli elfogadást követelnek, míg a második kategóriában sorolható – közvetítő jellegű – normákat Allah azért írta elő, hogy ésszerűsége vagy érdekeltsége utasítsa az egyént (pl. a családi viszonyokban, neveltetési kérdésekben stb.).

4. A negyedik csoportosításnál a valóságos (واقعي) normák állandó jellegűek és kötelezőek, attól függetlenül, hogy az a személy, aki cselekszik (*mukellef*) tud-e rólok vagy sem. A bor (alkohol) vagy a szerencsejátékok tiltottak a muszlimok számára akkor is, ha például az illető nem tudja hogy bort iszik, vagy hogy az til-

tott. Ez azonban nem változtat a bor – állandó jellegű – tisztátlan (*nedzsaszet*) mivoltán.⁴⁰ Azok számára, akik nem ismerik a valóságos szabályt, megalkotásra kerül a külső norma (عوامل). Az ilyen szabályt fikh módszerek sorával (و هي مع لوصا) hozzák létre, azért, hogy az ember pontosan tudja, hogyan cselekedjen egy adott új szituációban. Például, ha egy muzulmán húst vásárolt, de nem tudja, hogy az állatot sari'a szabályok alapján ölték-e meg, tehát, hogy az számára engedélyezett-e vagy sem. Ezen esetben a kérdés megoldására a fikh metodológiában található normához kell visszanyúlni és ahhoz az elvhez, mely szerint a muzulmán vásáron megvásárolt hús engedélyezett. Tehát, már csak azt kell tisztázni, hogy a húst hol vásárolta – a muszlim bazáron megszerzett hús engedélyezett, ha más helyen vásárolta, akkor nem.

Az itt felsoroltak mellett más csoportosítások is léteznek.

A fikh szerepe az iszlám tanításban

A fikh tudománya a cselekedet elkövetőjének (*mukellef*) cselekvéseivel foglalkozik. A vallás célja az emberi lélek megtisztulása, az erények erősítése, az erkölcstelen dolgoktól való tartózkodás. Az embernek számos szükséglete van, és sok akadállyal, veszéllyel küzd meg e világi élete során. Az emberi szükségleteket az iszlám vallás három részre bontja:

- a) biológiai szükségletek (étkezés, közlekedés, a környezet megértése stb.);
- b) szellemi szükségletek (szépítkezés, a tudás iránti érdeklődés, a természet titkainak megértése, az emberi szerep meghatározása stb.), amelyek a jóság és a gonoszság forrásai és ezek okozzák a morális vagy erkölcstelen viselkedést;
- c) társadalmi szükségletek, amelyek nem a természetből vagy a lélekből származnak (az egymás közötti viszonyokat rendező és javító törvények iránti szükség, egymás megsegítése, munkamegosztás, családi viszonyok rendezése, gazdaság, politika, hatalom stb.).

Az emberi szükségletek minden terén bizonyos veszélyeknek vannak kitéve.

a) A biológiai szükségletek terén, az egzisztencia megőrzése során számos veszély fenyegeti az embert, de ezeket magának kell megoldania, mert megadatott neki az ész, a megértés képessége és az erő, hogy az ilyen veszélyekkel szembe szálljon. Az embernek a természetet ki kell használni és megfelelő civilizációt kell teremtenie. E téren a sari'a jog nem avatkozik bele a szabályozásaival, azaz az embernek szabad kezei vannak. Kivételes esetekben (ha veszélybe kerül a testi vagy szellemi egészsége), beavatkozik a shari'a szabályozás (egyes ételek betiltása stb.).

b) A szellemi és lelki szükségletek terén nincs lehetőség a racionális megközelítésre, kísérletezésre, vagy hibákra, hogy ezek után az ember tapasztalatok útján vonja le a következtetéseket, mert ilyen esetben az ember elveszítheti az emberség-

⁴⁰ Természetesen, ha a hívő bort fogyasztott, nem tudva, hogy az bor, akkor ez mentségére szolgál és ezért nem jár a büntetés.

gét. Ezért a vallás nyújt segítséget a személyre kötelező rendelkezések előírásával (ibadat).

c) A társadalmi szükségleteket illetően az ember szembesül a vagyon és a hatalom iránti sóvárgással, amely számos erkölcstelen dolog forrásává válhat. Ha a társadalmi életben a viszonyok ellentétesek a vallással, akkor ez az ember megtévesztését, félrevezetését eredményezi. A társadalmi igazságtalanságok és erkölcstelenség ellehetetleníti az egyén szellemi felemelkedését. A sari'a szabályok többsége e területen *imda'i* (kijavításra irányuló) jellegű és nem pedig *ta'sisi* (یحیی‌حسرت), hiszen elsősorban a társadalmi normák (pl. házassági szerződések) kijavítására, fejlesztésére irányulnak.

A Korán nem ad konkrét útmutatást minden életviszonyra, ezért egyes esetekben sor kerül a jogban és vallástudományban járatos jeles személyiségek véleményalkotására (*rai*) is. Ez a törekvés a mai Szíria területén keletkezett, amely hajdanán a kereszténység egyik központja volt, és e koncepcióban felismerhető a római jogászok hatása, mely az egyházi személyek közvetítésével került a térségbe.⁴¹ Az ilyen egyéni véleményalkotásból kifolyólag előfordulhat, hogy az egyes muszlim régiók joggyakorlata eltérő, ellentmondó lehet, de az egész rendszer természetesen továbbra is működik. A valós joggyakorlat az egyes országok hagyományaihoz és politikai viszonyaihoz alkalmazkodik.⁴² Mint, ahogy mondják az iszlám jogtudósok, a muzulmánoknál a jog alakítja a társadalmat, és nem pedig a társadalom a jogot.⁴³ A vallási előírások általánosságban meghatározzák az iszlám államok politikai rendszerének működési szabályait, de nem tiltják az új rendeletek beiktatását, melyek „reagálnak” a gazdasági, társadalmi és egyéb körülmények változására. A jogászok tehát teret kapnak az iszlám jogrendszer fejlődésére is, és arra, hogy az képes legyen lépést tartani a változó társadalmi viszonyokkal, s egyben megakadályozza, hogy az iszlám jogrendszer merev és mozdulatlan legyen.⁴⁴

A *seri'at*, mint elsősorban kánoni törvényt, meg kell különböztetni egyrészt az egyes népeknél hagyományos szokásjogtól (*'urf, ádet*), másrészt a különféle muzulmán országokban alkotott világi törvényektől (*kánon*). Összehasonlítva más jogrendszerekkel láthatjuk, hogy az európai ember által ismert kánonjog és a sari'a jog jelentősen eltérnek egymástól, már abból kiindulva is, hogy a keresztény egyházjog nem törekedett arra, hogy felváltsa a világi jogot, míg a sari'a a túlvilági büntetésre is kitér.⁴⁵ Az iszlám jog szerint az öt kérdés – *élet, vallás, ész, becsület, és tulajdon* – szabályozásával az e világi élet összes területe meghatározható. Va-

⁴¹ BÓKA J.: i. m. 282. p.

⁴² Az eltérő időkben, egyes népek számára kinyilatkoztatott törvényi rendelkezések különbözhetnek egymástól, például az egyikben egy adott dolog tilalmas (vagy szigorúbb) lehet, amely esetleg a másokban megengedett (vagy enyhébben büntetendő).

⁴³ Jellemző különbség a többi jogrendszerrel szemben az is, hogy a világ államai az állandóan változó körülményekhez igazítják a jogot, míg az iszlám jog, az alapelveit tekintve, nem változik.

⁴⁴ Lásd KARČIĆ, F. dr.: *Istorija šerijatskog prava*. Fakultet islamskih nauka. Sarajevó, 1997.

⁴⁵ Lásd RAMADAN, S.: *Islamsko pravo, izvor i razvoj*. Fordította: Fikret Karčić. Starješinstvo Islamske Zajednice Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije. Sarajevó, 1984.

gyis a sari'a, a hívő ember minden életkörülményét rendezni kívánja, s lényegében nem különíti el a vallást a jogtól, míg a nyugati rendszerekben éppen az ellenkező – a törvény és a vallás szétválása – a jellemző.⁴⁶ Más jogrendszerektől eltérően az iszlám jog szabályozza az ember és az Isten közti kapcsolatot (*ibadat*),⁴⁷ valamint az emberek önmagukkal való viszonyát is.⁴⁸ Végül különbözik a muszlim jog abban is, hogy a sari'a bíróságokon ma is teológusok ítélik meg.

A tételes jog (*furu*) kategóriája magában foglalja az anyagi jog és az eljárásjog szabályait, s megkülönböztethető a polgári jogi és a büntetőjogi szabályozás, főleg a jog alkalmazása terén. Jelenleg a sari'a büntetőjogi rendszerét „tisztán” sehol sem használják, noha az Öböl-országokban, illetve a szudáni és az afganisztáni fundamentalisták körében „él” leginkább. Azonban sokkal gyakoribb a sari'a egyes elemeinek alkalmazása a deklaráltan iszlám országokban (rendszerekben), mint például Pakisztánban vagy Iránban, míg a többi muzulmán államban többnyire nyugati típusú büntetőbíráskodás érvényesül. Viszont a családjog és a vele összefüggő polgári jog terén gyakori a használata, s ezen a téren hivatalosan csak Törökország és Szíria szakított a sari'ával. Bosznia-Hercegovinában sok vita zajlott az elmúlt években a sari'a bíróságok bevezetésével kapcsolatban.⁴⁹

Az iszlám jogrendszere tehát tükrözi az iszlám világ igazságról és jogról való felfogását.⁵⁰ Sok nyugati intézmény nem fér be a jogrendszerbe, főleg a kapitalista viszonyok nehezen találnak teret. Például a Korán határozottan tiltja a profitra orientálódó társadalmak egyik alapintézményének, a kamatnak bármilyen megnyilvánulási formáját. Ennek ellenére az iszlám jog sajátos módszereivel igyekszik „lépést tartani” a modern világgal, és vélhetően sok kontinentális és angolszász elemet olvaszt majd be a jogába, amely ugyanakkor kétségtelenül megmarad az eddigi karaktere mellett.⁵¹

Hit és törvény

A sari'a a megengedett (*halal*) és a tiltott (*haram*) dolgokra vonatkozó előírásokat, illetve az ez ellen vétők büntetéseit tartalmazza, s ezeket minden muzulmánnak be kell tartania. Az iszlám jogban a hit és a törvény egységet alkotnak, ezért a hit tudománya (*akidah*) előírja azoknak a dolgoknak az összességét, amelyekben hinnie

⁴⁶ Az iszlám törvénykezésben is az egyik alapvető elv az egyház és az állam egysége.

⁴⁷ Ide tartozik a hitvallás, az imádkozás, böjtölés, adakozás és a zarándoklat.

⁴⁸ Az étkezést, öltözködést, az egyén elméjét, testét, és a lelkét szabályozó előírások.

⁴⁹ A bosnyákok egy része alkalmazza a shari'a jogot – például a házasságkötésnél –, ami problémát okoz, mivel csak a polgári jogi esküvőnek vannak jogi következményei. Ezért nem bünteti meg az állami bíróság (Bosznia-Hercegovinában, Szerbiában, Montenegróban, Koszovóban, Macedóniában) a poligámiát, mivel az iszlám jog szerint kötött házasságnak nincsenek jogi következményei. Vannak, akiknek két-három felesége van, de az állam csak az anyakönyvezett polgári házasságot ismeri el.

⁵⁰ Lásd BUŠATLIĆ, I.: *Šerijat kao prirodno pravo*. Elif. IX-X. szám. Titograd. 1991.

⁵¹ BÓKA J.: i. m. 285. p.

kell a muszlim embernek. Nem elég csak igaznak elismerni az iszlámot, hanem azt elfogadni is kell, és a Korán előírásait tiszteletben tartva kell élni.

Az iszlám jog rendezi az ember és az Isten, az emberek önmagukkal, illetve egymással szembeni viselkedést, valamint az egész társadalmi szféra jogait és kötelességeit.

a) Az egyén és az Isten közötti kapcsolat (ibadat)

A muzulmán hívőknek öt fő kötelességük van: hitvallás,⁵² imádkozás,⁵³ böjtölés,⁵⁴ adakozás⁵⁵ és a zarándoklat.⁵⁶ Ezen kívül a muzulmánoknak még számos kötelessé-

⁵² Az iszlám szerint „Allah az Isten, Mohamed pedig a profétája”.

⁵³ Napi ötszöri *imát* kell elvégezni meghatározott módon: az elsőt reggel (*Szubbh*), a másodikat délben (*Zuhr*), a harmadikat a délután közepén (*Aszsr*), a negyediket napnyugtakor (*Magrib*), az ötödiket este (*Isa'*). Ezt minden muzulmánnak, férfinak és nőnek, el kell végeznie. A szülőknek saját életükkel kell példát mutatniuk a gyerekeinek, és tanítaniuk kell őket imádkozni, amint azok elérték a 7 éves kort. Az ima megkezdése előtt a hívőnek (szívben és testben) tisztának kell lennie, mind a ruhájának, mind az ima helyének. Az iszlám nagy jelentőséget tulajdonít a tisztaságnak, az európai ember szempontjából a mosakodással és a fürdészel kapcsolatos szabályok eléggé szokatlanok. A mosakodás (*al-Vudu*) a bűntől való megtisztulás, az imádkozás kulcsa, mert nélküle érvénytelen az ima. Tiszta vízzel meg kell mosni az arcot, a kezeket könyökig, és a lábakat bokáig (Korán 5:6). A szakállát is át kell dörzsölni, s minden tagot egyszer, kétszer vagy háromszor megmosni. Érvénytelen a mosakodás: ha a vizeletnek, székletnek, gáznak stb. természetes kibocsátására kerül sor, a (mély) alvás, vagy eszméletvesztés esetében, illetve a nemi szervek közvetlen érintése, magömlés, izgalmi-, illetve prosztata váladék esetében. A fürdés (*al-ghuszl*) az egész test részletes megmosása, beleértve az orr- és a szájüreget, valamint a fej megmosását is. Az iszlám illemszabályai szerint egyedül kell fürdeni, és olyan helyen, ahol senki nem látja. Ugyanakkor megengedett, hogy a házastársak együtt, egy helyen fürödjének, s akár láthatják egymás testrészeit is. Azonban nem szabad pazarolni a vizet sem a mosakodásnál, sem a fürdésnél. A fürdés elején háromszor kell megmosni a kezeket, majd a nemi szerveket bal kézzel. Ezek után történik meg a mosakodás és a hajmosás. A nő hajmosásánál elég, ha csak háromszor vizet önt a fejére úgy, hogy a víz eljusson a haj tövéig, és nem kell kibontania a haját. Azonban a menstruáció, és gyermekágyi vérzés után feltétlenül hajat kell mosni. Az egész test mosásánál előbb a jobb, majd a bal oldalt kell megmosni. A zuhanyozás vagy a kádban való fürdés is *al-ghuszl*-nak számít, ha az illető az egész testét, az orr- és a szájüreget, valamint a fejét megmossa. Az ilyen jellegű fürdés kötelező a házasság után (akkor is, ha nem történt magömlés), az ébrenlét vagy az alvás során bekövetkezett magömlés után, ha azt kéjézés kísérte, illetve ha felébresztés után a nyoma fellelhető a ruhán. A nőknél ez a menstruáció, illetve a gyermekágy végén kötelező, valamint ha valaki muszlim lesz. Ha meghal egy muszlim, akkor minél előbb el kell végezni a halott mosdatását, kivéve, ha az illető a csatamezőn mártírként (*sahid*) halt meg. A délszláv háború során elesett bosnyák katonákat *sahidoknak* nevezték, s őket véres ruhájukban temették el, úgy, ahogyan meghaltak a harcmezőn. A Korán tiltja, hogy egy *d-sunub* ember (aki házasságot élt, de nem történt magömlése, vagy akinek magömlése volt és még nem végezte el a fürdést) imádkozzon, a mecsetben maradjon vagy megérintse a Koránt. Bizonyos esetekben a víz nélküli mosakodás (*tajammum*), a tiszta homokkal való tisztálkodás helyettesítheti a mosakodást vagy akár a fürdést is. Ez akkor fordulhat elő, ha valaki beteg és nem tud vizet használni, vagy nincs megfelelő minőségű víz, ha a víz használatra bármilyen módon ártatlan neki, ha nincs víz, illetve ha az a főzéshez, iváshoz, az állatoknak stb. A tajammumnál a két kezét a tiszta homokhoz, földhöz, falhoz vagy kőhöz kell ütni, utána pedig belefújni, majd az arcot és a kézhatárt áttörölni vele. A tisztálkodás befejeztével tiszta lábbelit kell felvenni, és zoknit vagy harisnyát, a nőknek pedig tiszta kendőt. Fontos pillére a tisztálkodásnak a toilette-ben történik. Az illemhelyre nem szabad senkinek sem magával vinni olyan tárgyat, amelyen Allah neve szerepel, kivéve, ha attól tart, hogy elveszíti. Bal lábbal kell belépni, a

ge van (mint pl. a 7–10 éves fiúgyermek körülmetélése), és tilalom sújtja őket (pl. tilos Allah képmását elkészíteni); el kell fogadni a sorsot (*kiszmét*) és engedelmessé kell lenni az élet során; továbbá a „hitetlenek” (*gyaurok*) ellen harcot (*dzsihad*)⁵⁷ kell folytatni a próféta zöld zászlaja alatt stb.

b) Az egyének önmagukkal való kapcsolata

A Korán kitér az egyénnek saját magával való viszonyához is, s szabályozza az *étkezést*,⁵⁸ valamint az *öltözködést*,⁵⁹ az ember *elméjének*, *testének* és a *lelkének* *védelmét*.

WC-ben nem szabad beszélni, majd kötelezően vízzel kell megtisztítani magát a muszlim embernek, de ehhez nem használhatja a jobb kezét. Ezt követően kezét kell mosnia, majd jobb lábbal kilépnie a toilettéből. Ha valaki a szabadban végzi el a szükségleteit, akkor olyan helyet kell keresnie, ahol senki nem látja, de ügyelnie kell az imáira, amely nem lehet se előtte, se mögötte. Nem tiltott az állva vizezés, de az ember nem piszkolhatja be magát, és senki nem láthatja a szemérmét. A tisztálkodáshoz kapcsolódik még a férfiak (gyermek) körülmetélése, a fánsszörzet borotválása vagy vágása, és a hónaljsszörzet kitépése vagy vágása (legalább negyvennaponként meg kell tőlük válni), továbbá a körmök vágása és a bajusz rendbetétele úgy, hogy ne lógjon a szájba, a szakáll növesztése, a haj ápolása, az ősz haj festése (tiltott feketére festeni) stb. A tisztálkodás után kerülhet csak sor az imára, amely teljes odaadást követel. Leboruláskor a kezeket előre kell nyújtani, és az alkarokat a földre kell tenni. Az ima során szabad sírni, megölni káros, mérges élőlényeket (kígyó, skorpió), vagy szükség esetén elmozdulni az imahelyről stb. Bizonyos esetekben az elvégzett ima érvénytelen, és azt meg kell ismételni. Ilyen akkor fordul elő, ha valaki szándékosan elmulasztja az imával kapcsolatos bármelyik részt vagy feltételt (ha nem Mekka felé fordulva imádkozik, vagy felfedi a test bármelyik részét, illetve érvénytelenné válik a mosakodása), vagy ha beszélget, nevet, túl sokat mozog az ima során. Ide sorolható még az evés vagy ivás, illetve ha egy felnőtt nő áthalad az imádkozó előtt.

Erről bővebben lásd 'ABDU-L-'ADZIM IBN BADAWI: *Az ima (és minden, ami vele kapcsolatos)*. Fordította: Karasszon Attila. Budapest, 2001; Vö. *Imádkozás az iszlámban. Az iszlám alapjai*. <http://www.magyariszlam.hu/imadkozas.htm>

⁵⁴ Az iszlám naptár holdhónapokat számlál, s az év tizenkét hónapból áll. A nagybőjtre (*siyam ramadan*) a kilencedik hónapban kerül sor, s ekkor az egész hónap során napkelte után napnyugtáig nem szabad sem enni, sem fürödni, egyesek még a nyálukat sem nyelik le. Éjszaka viszont szabad enni, majd napkelte után ismét kezdődik a böjt.

⁵⁵ Jótékonykodás (*zakat*), vagyis a vagyon egy részének felajánlása a szűkölködő muszlimok számára, eleinte tetszőleges volt, később a törvény által pontosan szabályozott kötelességgé vált.

⁵⁶ Minden hívőnek életében egyszer el kell zárándokolnia Mekkába a Kába-kőhöz (ha lehetősége van rá).

⁵⁷ Az iszlámban kétfajta dzsihadot ismernek: a belső dzsihadot és a katonait, ami a háborúnak felel meg. Az előbbi az amelyet „lélek visel lélek ellen” (ide tartozik a folyamatos önvizsgálat, a vágyak fékentartása, a jóra való nevelés), ezt általában a muzulmán saját maga ellen vívja. A dzsihad másik fajtája a harc, aminek szigorú szabályai vannak.

⁵⁸ Az ételt Isten egyik legnagyobb áldásának tartják. Megkülönböztetik a „megengedett” és a „jó” ételeket a „tilosaktól” és „tisztátalanoktól”, hiszen ez utóbbiak fogyasztása ütközik az előírásokkal. Tilos a sertés, a vaddisznó, és az elhullott állatok húsa, valamint a vér fogyasztása, éppúgy, mint minden alkoholos, részegséget okozó italé (a bort még ételek készítésére sem használhatják) is. Tilos vadászni a zárándoklat idején, amikor a hívők felszentelt állapotban vannak, megengedett viszont a tengeren a halászat. A megengedett állatok levágását Isten nevének említésével kell elvégezni, úgy, hogy az állat nyaki ütőerét kell elvágni, majd kivérezetni. Általában mindenki köteles maga megölni

c) A muzulmánok egymással szembeni kötelelességei (muamelat)

Az emberek egymással szembeni kötelezettségeit illetően kiemelhetők a házasság, a család,⁶⁰ rokonság, az adásvétel, a büntetések kiszabása, a törvényes ítélkezés és a tanúskodás stb. Fontos azonban kiemelni olyan cselekedeteket is, mint pl. a köszöntés (*salam*), melyet a szunnet is elismert, és amelynek célja a jó viszony és őszinte megbecsülés fenntartása. Általában a fiatalabbnak kell előbb köszönnie, illetve a kisebb csoportnak üdvözölnie a nagyobbbat, vagy a járművön utazónak a gyalogost. Ha ez nem történne meg, akkor a másik köteles köszönni.

az állatot, de ma már az iszlám országokban és Európában (például Bosznia–Hercegovinában), vannak olyan húsboltok, ahol a vallás előírásainak megfelelően levágott állatok húsát árulják.

Az étkezés tizenkét alapszabályát Haszan. (Mohamed próféta unokája) foglalta össze:

1. Tudnod kell, hogy az ételt Isten adta neked!
2. Elégedj meg avval, amit neked adott!
3. Mielőtt hozzáfognál az evéshez, mondd: „biszmilláh” (Isten nevében)!
4. Étkezés után mondd: „alhamolulilláh” (Istennek hála)!
5. Étkezés előtt moss kezet!
6. Az asztal baloldalán foglalj helyet!
7. Jobb kezed három ujjával egyé!
8. Ha befejeztél az evést, nyald meg az ujjaidat!
9. Egyél a közvetlenül előtted lévő tálból, annak is a feléd eső részéből!
10. Végy kis falatokat!
11. Jól rágd meg az ételt!
12. Ne bámuld a veled együtt étkezőket!

A húsoz közül a birkahús a legkedveltebb (Bosznia–Hercegovinában a muzulmánoktól a birkahúst átvették a keresztények is, ma az ország kedvelt nemzeti ételének számít), mellette fogyasztják még a marhahúst és a baromfit is, valamint a halakat. Lásd TUSOR A.: *Az iszlám vallás étkezési előírásai*. Terebess Ázsia Lexikon.

<http://www.terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/islametel.html>

⁵⁹ Az öltözködésre az iszlám különös figyelmet fordít. Az illem, a szerénység és a tisztaság jegyében a ruhának takarnia kell a szemérmeket. Az öltözködés erkölcsi követelményt is jelent, mind a férfi, mind a nő számára. Ami a nőket illeti, a ruházatnak az egész testet el kell fednie, és a fejet úgy kell betakarnia, hogy a haj, a nyak, a mell takarva legyen (az arc eltakarása nem kötelező, de ajánlott). A ruhának bőnek kell lennie, hogy a nő alakja ne látszódjon, s ha ez másképpen nem oldható meg, akkor egy köpenyt vagy kabátot vesznek a ruhára (még nyáron is). A nő által viselt ruha nem vonhatja a férfiak tekintetét, szerény kinézetű kell, hogy legyen, az anyaga pedig olyan vastag, hogy még a fényben sem legyen átlátszó. A ruha azonban nem lehet rongyos, vagy elhanyagolt. A muszlim nőnek nem szabad férfias öltözetet viselnie, mert a ruházatával is különböznie kell a nem muszlim nőktől. A kendő viselése külsőleg is manifesztálja a muszlim nők vallásosságát és erkölcsi-ségét. Hasonló öltözködési előírások vonatkoznak a férfiakra is, akiknél követelmény, hogy a ruházatuk eltakarja testük köldök és térd közötti részét. Az öltözködésük nem lehet szűk, átlátszó vagy más módon kihívó, ugyanakkor mutatnia kell a vallási identitásukat. A férfiaknak nem engedélyezett az arany és a selyem viselése, illetve bármilyen nőies jellegű öltözet (mert az arany és a selyem női öltözeteknek, disznek számítanak). Viszont a nők díszíthetik magukat arannyal, és szép ruhákban lehetnek, de azokat csak a férjük előtt viselhetik.

⁶⁰ NASR, S. H.: *The Question of Changes in Muslim Personal Law*. Islamic Studies. Beirut, 1967. pp. 29–30.

Polgári jog

A polgári jogi intézmények közül kiemeljük a családjogi intézményeket. Ma már egyetlen iszlám ország sem alkalmazza teljesen a sari'a jogot, hanem leginkább csak annak családjogi szabályozását. Ezen belül sarkalatos a házasság intézménye, mert a sari'a jognak e tekintetben volt/van messze a legnagyobb jelentősége főként Európában (a volt Jugoszlávia és Albánia területén). A nyugati világ számára különösen érdekes a férfi–női viszony a muzulmánok között,⁶¹ mert az iszlám jog lehetővé teszi, hogy a férfi négy törvényes feleséget tartson,⁶² és „férfiként közeledjen” a házában élő rabnőhöz, emellett az iszlámhoz kötődik a háremek világa is. Éppen ezért kitérünk e fontos kérdésnek iszlám jog szerinti szabályozására, illetve a házasságkötés jogi következményeire.

A sari'a szerinti házasságkötés (nikjah)

A muzulmán világban az egyik legfontosabb intézmény a házasság, melynek kerekeit a shari'a jog szabja meg. Alapjában véve két előírásnak kell megfelelnie az iszlám házasságnak:

- a) a házasságkötés előfeltételeinek (*shurutun-nikjah*), és
- b) a házasságkötés feltételeinek (*erkanun-nikjah*).

Ahhoz, hogy a jegyben járók (férfi és nő) házasságra lépjenek, kötelező megfelelniük a következő előfeltételnek:

- szabadnak kell lenniük (*hurrijjet*);
- lelkiileg és szellemileg egészségesnek (*akl*);

⁶¹ Az iszlám szigorúan ragaszkodik a két nem elkülönüléséhez (*taszattur*). A nők és a férfiak nemcsak öltözetükkel különülnek el egymástól, hanem abban, hogy a nő az otthon és a család „ura”, míg a férfi képviseli a családot a nyilvánosság előtt. A nő vagyoni és jogi helyzete is más mint a férfié. Az iszlám jog szerint a nő jogképes, örökölhet, és szabadon rendelkezhet minden vagyonával, de az öröklési joga kisebb, mint a férfiaké (elhalt szülei után egy leány maximálisan fél részt, több leánygyermek maximálisan kétharmad részt örökölhet, ha nincs fivére). A vagyonát általában nem kezelheti közvetlenül, hanem ügynök (férje vagy rokona) útján. A bírósági eljárásban is a nők „szava” a muszlim férfi tanúvallomásával szemben csak a felét éri. Az iszlám engedi a nőnek az iskoláztatást, akár művészettel és politikával is foglalkozhat, és általános szokás, hogy egy művelt iskolázott nőt nem adnák feleségül műveletlen férfihez, bármennyire gazdag is.

⁶² A poligámiát csak néhány gazdag Öböl-országban gyakorolják, mert a férfinak el kell tartani a feleségeit, és bizonyosságot kell tennie, hogy a nő özvegyisége vagy esetleges eltaszítottása esetén megélhetést biztosít számára. Emellett szükséges az első feleség hozzájárulása is, ami általában nem jelent akadályt. Olykor előfordul, hogy a már középkorú első feleség maga ajánlja fel a férjének, hogy fiatalabb feleséggel kössön házasságot. Illetve erre akkor kerülhet még sor, ha a házastársak között megromlik a viszony. Egyesek összehasonlítják a második feleség helyzetét a házasság szerelmi kapcsolatban élő európai nőkével, és kiemelik, hogy habár a második feleség helyzete általában nem könnyű, mégis lényegesen jobb, mint a családok szétrombolóinak tartott házasságon kívül élő nőké. Ennek „humanizmusát” azzal magyarázzák, hogy a férfi ily módon továbbra is tarthatja a kapcsolatát a családjával, és nem kell két külön család között lavíroznia. Lásd DOBROVITS M.: *Szex és iszlám*. Terebess Ázsia E-tár. <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/dobrovits.html>

- házasság szempontjából felnőtt korúnak (*bulug*);⁶³
- szükséges a jegyben járók szabad akarata (*ridai tarefejn*);
- vallásfelekezeten illetően, elsősorban a vőlegény részéről az iszlám valláshoz tartozás, nélkülözhetetlen feltétel;
- bizonyos esetekben a férfi megfelelő parti kell, hogy legyen (*akram*) a menyasszony számára;
- nem szabad fennállnia bármilyen akadálnak a menyasszony vagy a vőlegény részéről;
- nemcsak a vér szerinti rokonság jelenti az akadályt, hanem – a shari'a szerint rokonságnak számító – „vérrel, tejjel és házassággal” keletkezett rokoni viszony is, és végül
- a vőlegény és a menyasszony szabadon, kizárólag saját akaratukból, tervszerűen, teljes tudatuk birtokában, Allah nevében lépnek frigyre.⁶⁴

Ami a házasság megkötésére vonatkozó feltételeket illeti, ezek a következők:

- a házassági közösség felajánlása (*ijjab*);
- a házassági kötelék elfogadása (*kabul*);
- a házassági kötelékről és a közösségről való nyilatkozatnak egy időben és egy helyen kell megtörténnie;
- a házassági kötelék és közösség felajánlásánál, illetve annak elfogadásánál a házasságkötés jelöltjeinek jól kell, hogy hallják egymást;
- az esküvőnek a tanúk jelenlétében kell megtörténnie, azoknak hallaniuk kell az elhangzott ajánlatot, illetve annak elfogadását; és
- az esküvőnél meg kell egyezni a *mehr* összegéről.

Az iszlám jog a házasságot olyan szerződésnek tekinti, melyet a vallási szabályok alapján kötötte meg egy férfi és egy nő, akik között nem áll fenn semmilyen kánonjogi, vagy sari'a jogi akadály. A *nikjah* feljogosítja a két érintett személyt, hogy teljesen szabadon és megengedett módon egymással intim kapcsolatba lépjenek, mert a szexuális viszonyokat a sari'a csak a törvényes házasság keretein belül engedélyezi.⁶⁵

⁶³ Az említett felnőtt kort a legtöbb országban a törvény szabja meg. Biológiaiilag a férfi a szexuális kapcsolatra való képességtől, a lány pedig az első menstruációtól kezdve a shari'a szerint nagykorúnak számítanak.

⁶⁴ SPAHIĆ, M.: *Islamsko-šerijatsko sklopanje braka – nikjah*. ISLAMISCHE GEMEINSCHAFT OBERHAUSEN e.V. <http://www.dzemat-oberhausen.de/pages/muslimanka/brak-i-porodica/islamskoserijatsko-sklopanje-braka-nikjah-mustafa-spahic.php>

⁶⁵ A nemi élet a férfi és a nő között teljesen szabad, de a házastársak nem akadályozhatják meg az esetleges fogantatást. Azonban tilos házaseletet élni a ramadáni böjt idején, illetve zarándoklat alatt. A muszlim hívő számára a szexuális élet is a vallásgyakorlat (*ibáda*) része, mint mindennapjai bármely cselekedete. Ezért szabályozza a shari'a, hogy a magömlés után mind a két fél köteles megfürdeni, legkésőbb a legközelebbi imára hívásig (*ezán*). Tisztátalan állapotában a hívő el van tiltva az evéstől, ivástól és dohányzástól. A pénteki közösségi ima előtti szeretkezés bekerült az iszlám hagyományba, mivel így a hívők „testiekben tisztán és vágyaktól mentesen figyelhetnek az imára.” Egyébként a nők a mecsetben a férfiak mögött imádkoznak (ahogy az utcán is mögöttük járnak), aminek magyarázata az, hogy a női test látványa ne okozzon szexuális kihívást például az ima alatt.

Ami a tanúkat illeti, azok a következő feltételeknek kell, hogy megfeleljenek:

- felnőtt korúak legyenek;
- lelkiileg és szellemileg egészséges muzulmánok, akik megértik a sari'a jog szerinti házasság jelentőségét;
- meg kell, hogy hallják a jegyesek részéről egy időben elhangzott ajánlatot és elfogadását.

A sery'at alapján megkötött házasságnál nem lehetnek tanúk:

- a szellemi és lelki fogyatékosok;
- a teljesen süket személyek;
- a részeg állapotú személyek; és
- a nem muszlimok.⁶⁶

Az iszlám tanítása szerint, a házasság a sari'a jog része, mivel az alapja a Koránban és a hadiszban van, valamint mert a megkötése – Allah nevében tett – vallási megnyilvánulás. A sari'a polgári joghoz tartozik (*muamelat*) azért is, mert olyan teljesen szabad megegyezés (szerződés), melyből konkrét köteleességek és jogok keletkeznek. Abból a tényből kiindulva, hogy vallási jellege van, a házasság nem egyszerű formális jogi kontraktus, mint pl. az *ingatlan adásvétele*. Nem lehet azonban összehasonlítani a szakramentumnak számító keresztény házassággal, mivel lényegében mégiscsak szerződés. Míg a katolikus kánonjog az egyházi házasságot felbonthatatlan köteléknek tartja, addig a sari'a jog engedélyezi a házasság felbontását,⁶⁷ ha bekövetkezik valamelyik az előre meghatározott esetek közül (a görögkeleti egyház is ezt lehetővé teszi).⁶⁸ Másrészt az iszlám frigy sokkal szorosabb kötelék a polgári házasságnál, mert „Allah kinyilatkoztatta”, hogy ugyan engedélyezi, de „nem szereti a házasságbonthatást”. Ezért az „*ellenszenv, antipátia, a házastárs iránti szerelem csökkenése*” még nem számítanak házasságbontásra feljogosító

A szexualitást illetően megjegyzendő, hogy a sari'a tiltja a meztelenséget még az egymással közölt is. Az iszlám hagyomány szerint a férfiak esetében a köldök és a térd közötti rész az, amelyet idegenek előtt feltétlenül el kell takarni még a közös fürdőkben is. Ugyanez vonatkozik a muzulmán nőkre egymás között. „Apja, testvére és a vele szemben házasságképtelen férfi hozzátartozói előtt a muszlim nő hátát és a hasát köteles még eltakarni (de például szoptathat), az összes többi, vele elvben házasságképes férfi, továbbá minden nem muszlim férfi és nő előtt a keze és általában az arca kivételével mindent el kell takarnia.” Lásd DOBROVITS M.: *Szex és iszlám*. Terebess Ázsia E-tár. <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/dobrovits.html>

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ A válás (*talák*) általában a férfi kizárólagos joga, de ha nem tud rá alapos indokot adni, akkor elveszíti a *mehrt*, és a társadalom előtt az „arcát”. A házasságot megszüntető okok egyike az indok nélküli önmegtartóztatás (*ilá*), ha az meghaladja a négy hónapot. Néhány testi hiba vagy betegség is válóok lehet bármelyik fél részéről. Tilos a többnejűségben élő férfinak elhanyagolni valamelyik feleséget, viszont a feleség sem térhet ki alapos indok nélkül a férje közeledése elől. Ezen kívül az asszony kérheti a válást, ha a férfi a feleség beleegyezése nélkül legalább egy évig távol van, még akkor is, ha ez idő alatt eltartja a nejét. Ugyanez vonatkozik a három évre vagy annál hosszabb börtönbüntetésre ítélt férjekre is. Az ismeretlen helyen tartózkodók esetén négy év türelmi időt szab a *sari'a*.

⁶⁸ SILAJDŽIĆ, A.: *Neki slučajevi razvoda braka zabilježeni u siđžilu iz 1556/57. god.* In. Istorisko-pravni zbornik. Sarajevó, 1950. II. (3–4. sz.). pp. 214–222.

oknak. Ezek egyébként elegendő okok lehetnek arra, hogy az egyik fél ne lépjen házasságra, de a már létrejött frigy felbontására nem.

A házasságkötésnél vagy a frigy során a feleknek meg kell egyezniük a *mehr* (*mahr*)⁶⁹ nagyságáról, vagyis annak az anyagi értéknek az összegéről, melyet a férj ad a feleségének a házasságkötés alkalmából. Egyesek ezt kauciónak nevezik, amely biztosítésként szolgál a nőnek esetleges özvegyisége vagy eltaszítása esetén. Ennek az intézménynek az alapja a Koránban és a hadiszbán található (mint esküvői ajándék). A jegyajándék a feleség anyagi joga, melyet a férjétől kap, s ez egyben a férjnek feleségével szembeni kikerülhetetlen kötelessége. Az összeg nagyságáról a jegyesek egyeznek meg, és ha ebben nem sikerült megállapodni az esküvő előtt, azt meg lehet tenni később is,⁷⁰ de nem engedélyezett semmilyen zsarolás egyik fél részéről sem.

A férj által fizetett *mehr* két részből áll. Az egyik a *mehri muadzsel*, melyet a hagyomány szerint a házasságra lépésének pillanatában kell kifizetni, a másik pedig a *mehri muedzsdzsel*, melyet a feleség követelésére kell kifizetnie a férjnek. Ez utóbbinál a férj három esetben köteles kifizetni a *teljes összeget*, méghozzá:

- az együttlét utáni házasságbontásnál;
- az együttlét után, a jogilag engedélyezett házasságban; valamint
- a házastárs halála után attól függetlenül, hogy a házasságot konzumálták-e vagy sem.

Csak a *mehr felét* kell kifizetnie a férjnek:

- ha jogilag érvényes házasságban elengedi a feleségét az együttlét előtt;
- ha az együttlét előtt a feleségét paráznának nevezi és elküldi otthonából;
- ha a férj esküt tesz, hogy hosszú ideig nem fog együtt hálni a feleségével és ezt az esküt betartja;
- ha a férj impotens és emiatt felbomlik a házasság;
- ha a férfi áttér más vallásra, és ezáltal a házasság semmissé válik;
- ha a férj visszautasítja az iszlám vallást, és ezt megelőzően nem volt szexuális viszonyuk;
- ha a férj vérfertőzés követ el a feleség egyenes ágú rokonaival, és ezzel a felesége tiltott számára.

Ha a hiba (bűnösség) a feleség részéről következik be, akkor a férje *nem fizeti ki a mehrt*. Ez a következő esetben történhet meg:

- ha a muzulmán nő áttér bármilyen más vallásra;
- amikor a más vallású nő nem akar áttérni férjének a vallására (az iszlámra);
- ha a feleség a házasság ideje alatt paráznalkodik; és végül
- ha lemondja azt a házasságot, amelyet nevében nem az édesapja vagy a nagyapja kötötték meg, azért mert az illető mégsem számít megfelelő „partinak” a számára.

⁶⁹ Ez a shari'a jog egyik jellegzetessége, mely még az iszlám előtti időből ismert.

⁷⁰ A szabály az, hogy a legalacsonyabb összeget szabályozni is lehet, a legmagasabban pedig a házastársak szabadon megegyezhetnek.

A mehr kizárólag a nő magántulajdona, amellyel teljesen szabadon rendelkezhet, és ha akarja lemondhat róla a férje javára.

A házasságból származó jogok és kötelességek

Az iszlám jogban a házasságkötés egyszerűen zajlik. A vőlegény és a menyaszszony a tanúk jelenlétében egymásnak felajánlják és elfogadják a frigyet, amely ettől kezdve vallási-erkölcsi értelemben érvényes, így a házasságból származó jogok és kötelességek is.⁷¹ Nem számít, hogy mennyire komolyan gondolták a felek a frigy megkötésére tett ajánlatot vagy annak elfogadását, hiszen ha a sari'a szerinti akadályok nem álltak fenn, akkor a házasság érvényes. Ezért az udvarlásnak, a házasság felajánlásának, illetve arra igennel való válaszolásnak ilyen messzire menő következményei vannak. A *hadisz* ugyanis kimondja: „Három esetben az akár viccben, akár komolyan kimondott szavak kötelező erővel bírnak. Ezek:

1. a házassági ajánlatnak és annak elfogadásának kimondása;
2. a feleség elbocsátásáról vagy visszafogadásáról tett nyilatkozat; illetve
3. a kimondott eskü.”

A házasság polgári jogi intézmény is, amely a sari'a jog szerint is megköveteli az egyértelmű eljárást.⁷² A volt Jugoszláviában főként Bosznia–Hercegovinában, Macedóniában, Koszovóban és Szandzsákban (Szerbia és Montenegró közötti határmenti terület)⁷³ ma is alkalmazzák ezt a házasságkötési formát. Az 1887 és 1945 közötti időszakban ebben a térségben államilag megszervezett sari'a bíróságok működtek, melyeken az esküvőket a kádik előtt kötötték meg (természetesen az iszlám jog szerint). A kádik kötelessége volt megállapítani: fennálltak-e az előbb leírt szükséges előfeltételek és feltételek. A szocialista jugoszláv állam azonban 1946. március 5-én megszüntette a sari'a bíróságokat és a házasságkötés feladatát az állami hivatalokra ruházta át. Az iszlám felfogás szerint azonban a polgári házasságok vagy nincsenek összhangban az iszlám joggal, vagy egyenesen ellentétesek a sari'-a-val, így a rendszerváltást követően a délszláv térségben a muzulmán egyházfők felhívták a bosnyákok (és a koszovói albánok, valamint a térségben lakó törökök) figyelmét arra, hogy kötelességük utólag megkötni a sari'a szerinti esküvőt is. Ezt azzal magyarázzák, hogy a házasságot Allah nevében kell megkötni, az iszlám vallású tanúk (vagy két férfi, vagy egy férfi és két nő), és az egyház képviselője jelenlétében. Ezek mellett az esküvőn meg kell állapodni a *mehr* összegében.

⁷¹ A jogok és kötelességek csak azokban a jogrendszerekben keletkeznek, amelyekben a shari'a szerinti házasságot törvényesnek tekintik és azonosnak a polgári jog szerint kötött friggyel.

⁷² Erről bővebben lásd BEGOVIĆ, M.: *Šerijatsko bračno pravo sa kratkim uvodom u izučavanje šerijatsko pravo*. Belgrád, 1936.

⁷³ A szerbek *Stara Raška* (Ó-Raska) vagy *Stara Srbija* (Ó-Szerbia) névvel illetik ezt a térséget, a muzulmánok (bosnyákok) pedig az egykori török szandzsákra hivatkozva Szandzsáknak.

Mivel a felsoroltak a polgári házasságban nem teljesülnek, ezért az iszlám szerint az 1946 után kötött házasságok csak „egyszerű szerződésnek” számítanak.⁷⁴

A házasság létrehozása számos jogi következménnyel jár. Egyrészt engedélyezetté válik a házastársak közötti szexuális élet, másrészt ettől kezdve a férjnek és a feleségnek külön-külön jogaik és kötelezettségeik vannak. A muzulmánoknál a férfiak és a nők jogai, kötelezései erősen megoszlanak és pontosan meghatározottak még a házastárs halála esetére is.⁷⁵ Férjének halála után a nő 4 hónapig és 10 napig köteles gyászolni, míg a rokon után csak 3 napig gyászolhat.⁷⁶ Az említett kötelező várakozási időt azért szabta meg a sari'a, mert annak lejártá után a nő

⁷⁴ Az utóbbi időben a délszláv térségben élő muzulmánoknál egyre gyakoribb a sari'a szerinti házasság, amelyet egy férfi akár négy nővel is megkötöhet. A bosnyák sajtóban 2003-ban hosszú ideig foglalkoztak egy középkorú férfi esetével, miután kiszivárgott, hogy már régóta törvényes házasságban élt (egy háztartásban a feleségével és kilenc gyerekével), majd megnősült egy fiatal leánnyal. Ezt a tettet azzal magyarázta, hogy szüksége volt munkaerőre, aki segíteni fog neki a mezőgazdasági munkában és a termények eladásában a piacokon. Az ország közvéleménye más-más módon reagált a történetekre. Míg a muzulmánok a honfitársuk tettét megértően fogadták (mondván, hogy a háborúval sújtott országban vannak sokkal súlyosabb bűncselekmények, és bűnözők, melyeket szintén senki nem szankcionált), addig az ország keresztény lakossága felháborodott az eseten. A bosnyák–horvát föderáció (*Federacija Bosne i Hercegovine*) hatályos törvényének XXII. fejezete A házasság és a család elleni bűncselekmények cím alatt a 231. §-ban szankcionálja a többnéjűséget, kimondva, hogy: *(1) Aki házasságban él és újabb házasságot köt egy évig terjedő börtönbüntetésre ítélik. (2) A jelen § 1. (bek.)-ben előírt büntetésre ítélik az a személy is, aki házasságot köt olyan személlyel, akiről tudja, hogy már házasságban él.* A törvény szerint a büntetés alá esnek azok, akik az ilyen érvénytelen házasságot megkísérlik megkötni, és azok is, akik ezt lehetővé teszik. Az említett törvény 232. §-a előírja: *A meghatalmazott személy, aki előtt köttetik meg a házasság vagy az anyakönyvvezető, aki a hivatalos munkájának végzése során szándékosan megengedi, hogy megkötessék a törvény szerint tiltott, semmis vagy nem létező házasság, egy évig terjedő börtönbüntetésre ítélik.* A bosnyák egyházi vezetők az ilyen viták után indítványozták, hogy vagy állítsák vissza a sari'a bíróságokat, vagy az állam ismerje el a főimám előtt megkötött sari'a szerinti házasságokat a polgári házassággal egyenlőnek. Jelenleg az a gyakorlat, hogy az iszlám közösség képviselői csak akkor engedélyezik a házasság megkötését, miután a házastársak bemutatják a főimámnak a polgári házasság megkötéséről szóló anyakönyvi kivonatot. Erről bővebben lásd <http://www.svjetlorijeci.ba/arhiva/html/2003/03-2003/revija/aktualno3.html>

⁷⁵ A jó muszlim feleségnek igyekeznie kell, hogy házastársa boldog és elégedett legyen vele, és ennek érdekében köteles mindent megtenni, de nem cselekedhet a vallási előírásokkal ellentétesen. A férje előtt szépné, vonzónak kell lennie. engedelmeskednie kell neki, és nem cselekedhet férje akara-ta ellen. Kötelessége, hogy senkit ne engedjen be a házba a férje engedélye nélkül, és senkinek sem-mit nem adhat férje vagyonából az ő beleegyezése nélkül. Ha a feleség önkéntes bűjtöt akar végezni, akkor erről előbb meg kell kérdeznie a férjét. Ugyanis ha a feleség férjének beleegyezése nélkül bűjtöt, és a férj éppen házastársi jogát kívánja gyakorolni, akkor joga van ahhoz, hogy felesége meg-törje a bűjtöt.

⁷⁶ A gyászolási idő alatt nem viselhet díszes, színes ruhát, nem illatosíthatja, s nem szépítheti magát. Az iszlámban nincs gyászruha, de például tilos csak feketét hordani (a férfiaknak tilos a hajukat feketére festeni). A gyászolásnál a muzulmánok elvetik a jajveszdekést, az arc ütését, karmolását, a ruha szétszakítását, a haj leborotválását vagy kitépését, noha a Balkánon ez gyakran előfordul a gyászolásnál, főleg az albánoknál. Az ilyen viselkedés azért nem engedélyezett, mert a csapásokkal szembeni türelmetlenséget tükrözi, amit az iszlám vallás tilt. A sír látogatása engedélyezett, de tilos a halottért gyertyát gyújtani, vagy virágot tenni a sírjára. Nem szabad a sírra ülni vagy rálépni. Nő csak szerényen öltözve mehet a temetőbe.

ismét férjhez mehet. A 4 hónap 10 napos határidő alatt kiderül, hogy a nő teherbe esett-e.

A sari'a jog szerinti öröklés

Az iszlám jog a legapróbb elemekig részletezi az öröklést (*feraiiz*). Azonban az eléggé bonyolult szabályok külön tudományággá tették a sari'a öröklési jogot, amely nehezen fér meg Európában a meglévő törvényekkel. Az alkalmazására ezért kontinensünkön ritkán kerül sor. Bosznia–Hercegovinában a bosnyákok körében is a törvényes öröklés szabályai a hatályosak. Azok pedig előírják, hogy az elhunyt személy vagyona a hozzá legközelebbi személyekhez kerüljön, azaz a rokonaihoz és házastársához, és hogy a hagyatkozó szándéka is az, hogy halála után a vagyonát a megemlítettek használják. A délszláv államok hatályos joga ismeri a végrendeleti hagyatékozást is, mint a végrendelkező utolsó akaratát, amit viszont az iszlám jog elutasít, mivel ellenkezik a sari'a öröklési rendszerével. Az iszlám jog például nem engedélyezi, hogy a testamentumban a hagyatkozó a vagyonának egyharmadánál többet hagyjon valamelyik személyre, ha annak leszármazottai vannak.⁷⁷ A sari'a jog minden adott esetre előírja, ki és mennyit örököl. Alapszabály, hogy a férfi annyit örököl, mint két nő, ha kettőnél több nő van, akkor nekik a hagyaték kétharmada jár, ha csak egy lány van, akkor neki kijár a vagyon fele.

Az elhunyt személyének hagyatékával (*terike*) kapcsolatosan négy kötelesség áll fenn, méghozzá:

1. az elhunyt temetése (*tedzshīz*),
2. az adóságainak kifizetése (*duyūn*),
3. a végrendeletének végrehajtása (*wasiyye*),
4. a hagyaték elosztása az örökösök között (*mīrās*).

Bizonyos körülmények megakadályozzák az öröklést, vagyis kizárják az örököst az örökségből. Ezek a következők:

1. rabság (*riqq*), vagyis a rab nem örököl;
2. gyilkosság (*qatl*), mivel a gyilkos ki van zárva az öröklésből. A délszláv térségben a hanefita iskolát követik, melynek jogászai szerint nem kell feltétlenül minden gyilkost kizárni az öröklésből. Szerintük örökölhét az, aki önvédelemből követett el gyilkosságot, vagy a hóhér, ha muszlim bíró ítéleteit hajtja végre. Összhang létezik a muszlim jogtudósok között a tekintetben, hogy az ún. *el-qatlu bit-tesebbub* féle „gyilkosság” (pl. egy ember kiás egy kutat, amelybe valaki beleesik és meghal) nem akadályozza az öröklésnek;
3. különböző vallások (*ihīlāfud-dīn*), hiszen a hadisz előírása szerint a muzulmán nem örököl a „hitetlen” után, ahogy a „hitetlen” sem örököl a muzulmán után;

⁷⁷ Éppen ezért Bosznia–Hercegovinában indítványozták, hogy az ország Iszlám Közösségén belül hozzanak létre egy külön osztályt, amely a saria jog szerinti öröklés kérdéseivel foglalkozna. Az indítványozók szerint ez az osztály az állami bírósági rendszerhez tartozna és segítene azoknak a muzulmánoknak (bosnyákoknak), akik a sari'a jog szerinti öröklést választanának. Ugyanakkor a többiek számára érvényben maradna a hatályos állami öröklési törvény és jog.

4. a nem muszlimok között a különböző országokban élés (*ihtilāfud-dār*) akadály a hanefita jogászok számára létezik;

5. a vallástól való elszakadás (*riddet*), akkor áll fenn, ha valaki kilép az iszlámból. Abū (Ebu) Hanīfe szerint, ha az áldozat a vallástól elszakadt személy volt, akkor családja a vagyonának csak azt a részét öröklí, amelyre akkor tett szert, amíg még az iszlámhoz tartozott. Viszont mindaz, amit az iszlámtól való elszakadás után szerzett, az állami kincstárt (*beytul-māl*) illeti. Másrészt a safi'ita és a hanbelita iskola követői szerint az elszakadtaktól (*murtedd*) nem lehet semmit örökölni, mint ahogy ők sem örökölhettek.

Büntetőjog

A muzulmánoknál a büntetőjogi felelősség annyit jelent, hogy mindenki köteles viselni az általa elkövetett bűncselekményből származó következményeket, de csak olyan tettekért, amelyeket a törvény az elkövetés idején büntettnak minősített. Az iszlám büntetőjogi felelősség mindig személyi, tehát mindenki csak a saját tetteiért felel.⁷⁸ Emellett a törvénysértő oldaláról szükséges, hogy szabadon határozta el magát a cselekedetre és felismerte annak következményeit. Saját tetteért csak az élő, felnőtt korú, szellemileg egészséges és tudatosan cselekvő (a tettes szándéka a felelősség általános eleme) egyén felel. A kiskorú mellett nem vonható büntetőjogi felelősségre az sem, aki a cselekményt kényszer vagy fenyegetés hatása alatt követi el, továbbá szükséges önvédelem vagy végszükség esetén.

A sari'a bíróságok által kiszabott büntetések és azok végrehajtása az európai emberben olyan általános elképzelést keltenek, mely szerint az iszlám jogban a halálbüntetés vagy a testi fenyítés igen gyakran kiszabandó, méghozzá olykor olyan cselekedetekért is, melyek Európában enyhébb elbírálásra kerülnek, vagy nem is számítanak bűncselekménynek (hittagadás, alkohol-csempészés). Szokatlan az is, hogy a legsúlyosabb büntetéseket a nyilvánosság előtt hajtják végre, akár futball-stadionokban is. Ez utóbbinak kettős célja van: egyrészt a megfélemlítés, másrészt a megalázás, annak érdekében, hogy a tettes tudja, az egész közösség megveti a tetteért. Ilyen büntetések a *nyilvános korbácsolás* (akár a részegeskedés, vagy kisebb értékű lopás esetében is), illetve a *halálra kövezés*. Az iszlám szerint nyilvánosság előtti *korbácsolással*, méghozzá egyenlő mértékben kell büntetni a *házasságtörésben* (házas férfi és házasság nélküli nő esetében) részt vevő mindkét felet. „Ha egy férfi és egy nő paráználkodik, mindegyiküket száz korbácsütéssel korbácsoljátok meg! És Allah vallására való tekintettel ne fogjon el titeket könnyörület irántuk, ha hisztek Allahban és a Végső napban! És a büntetésnél jelen kell lenni a hívők egy csoportjának” (Korán 24:2). A hagyományos lefejezést Szaúd-Arábiában gyakorolják még. A *megkövezést* nyilvános hittagadás vagy paráználkodás miatt szabják ki a bíróságok, és ezen részt vesz a közösség is. Ezt a büntetésnemet alkalmaz-

⁷⁸ Tehát a mások által elkövetett bűncselekményekért senki nem vonható felelősségre.

ták az ősi zsidóságnál is, valamint a Balkánon, főleg az albánoknál. A legsúlyosabb büntetéssel szankcionálják még a kábítószer-csempészt és a nemi erőszakot. Megmaradt a *testcsonkítás* is, amely kiszabható lopásért, s ez esetben a tolvajnak levágják azt a kezét, amellyel elkövette a bűncselekményt. Ma már orvosok, sebészek végzik el a testcsonkítást, méghozzá érzéstelenítéssel.

Az iszlám jog szigorát a bíróságok nem mindig és föltétlenül alkalmazzák, hiszen a radikális büntetések helyett a társadalom érdekeit is figyelembe veszik az ítélet meghozatalánál. Erre jó példa a középkori török ítélkezés, amely a testcsonkítás helyett célszerűbbnek látta, hogy a tolvajt gályarabságra vagy sáncmunkára ítélje, így a tolvajból nem „faragtak” koldust, akit a társadalomnak kellett volna „eltartania”.

Bírósági eljárás

Az iszlám kezdeti fázisában a bíró *kalifa*⁷⁹ volt, majd a nevében kádi bíraskodott, aki csak testileg egészséges, szabad jogállású, igazhívő férfi lehetett.⁸⁰ Az oszmán birodalom idején a kádi a muzulmán népeknél a sari'a szerint ítélő bíró volt, aki a török birodalomban rendes szervezettel bírt és a *seikh ul iszlám* főhatósága alá volt rendelve. A kádik elnökölték a *mehkeme* (vagyis törvényszék) nevű bíróságokon. Kaza volt a kádik iurisdikciója alá tartozó kerületeknek az elnevezése. Évszázadokon keresztül a fellebbvitel minden módja ismeretlen volt az iszlám jogrendszerben, az eljárási szabályok többnyire a kádi utasítására irányultak. Az iszlám eljárásjogra jellemző a felek egyenlősége, kötelező személyes megjelenésük, a felekkel való türelmes és tisztességes bánásmód, a vádlott bizonyítási kötelezettsége, a terhelt eskütételi joga. A kádi előtti bírósági eljárás különbözik az európaiattól abban is, hogy a muszlim jog személyekről tárgyal, az európai jogrendszer pedig egy adott ügyre koncentrál, valamint, abban hogy egy keresztény vagy zsidó vallású személy egyáltalán nem tanúskodhat egy muzulmánnal szemben.⁸¹

A bizonyítási eljárásban is eltérés mutatkozik az európai joggal szemben, így egyebek közt a középkorban alkalmazott istenítéletet, vagy a tortúrát az iszlám jogban nem sajátították el.

A kinevezett bírák, a *kádik* ítéletét (*hukm*)⁸² közvetlen erővel végre kell hajtani. Megemlítjük, hogy az iszlám jogrendszerben kulcsfontosságú és a legnagyobb erény, közös megegyezéssel elrendezni a tanácskozást (*sura*).

⁷⁹ A jelentése „utód”, a muzulmánok között azok címe. akik az iszlám egyházának és államának kormányzásában Mohamed utódai. Kalifa a muzulmán egyház imámja, azaz vezetője.

⁸⁰ Vele szemben a fatwat kimondó teológus és jogtudós, a *mufii* nem esett ugyanazon szabályok alá, mint a kádi, tehát elvileg a mufti akár lehetne nő, vagy testi hibás férfi stb.

⁸¹ Az oláh romáknál is csak a romák között zajlik a per, a tanú is csak roma lehet, részben azért is, mert a tárgyaláson a roma a „hivatalos” nyelv.

⁸² *Hukm* szó szerinti fordításának jelentése bíraskodás, szabály, norma, hatalom. Lényegében a szabályban adott viselkedéstől eltérő cselekedetnek tiltását (*al-man'u*) jelenti. Terminológiaiag két esetben alkalmazzák: egyrészt mint jogszabályt, megoldást, másrészt pedig mint bírósági ítéletet. A szóból származó *Al-hakim* kifejezés az előbbi esetben törvényhozóra, az utóbbiban bíróra vonatkozik.

Az iszlám jogban a kádi bírósággal párhuzamosan létezik elméleti döntvényalkotás is, melynek produktuma a *fatwa*, amely lényegében a bárki által kikérhető elméleti döntés, s mögötte nem áll közvetlen kényszerítő erő. Tartalmát illetően a fatwa bármely kérdésre vonatkozhat, döntvényeivel bármely állami aktust legalizálhat, vagy megakadályozhat.⁸³

A fatwa (fetva) intézménye és a mufti szolgálata a sari'a jogban

A síitáktól eltekintve, az iszlámban nincs papság és egyházszervezet. Ebből kifolyólag az egyszerű dogmatika és a szigorú életmódszabályok mellett minden közösség szabadon gyakorolhatja a maga úzusát. Ezeknek a megértése és gyakorlása a Koránon és a szunnán alapul, de olykor a hittudói vélemények kikérésére is sor kerül. Erre akkor van szükség, ha az említett jogforrások nem rendelkeznek valamilyen életkörülményről, eseményről. A jogtudósok által adott útmutatások ellentmondhatnak egymásnak. Így előfordulhat, hogy két iszlám országban egymással homlokegyenest eltérő módon vélekedhetnek ugyanarról a kérdésről, sőt akár egy országon, vagy régióon belül is eltérés mutatkozhat.

A sari'a jog területiális és perszonális jelleggel is bír. Az előbbi karraktere ott érvényesül, ahol a muzulmán hatóságok hatályos jogként alkalmazzák. Azokon a területeken viszont, amelyeken más jogrendszerek a hatályosak, a sari'a jog perszonális jogként alkalmazandó az ott élő muzulmánokra, mint jogi alanyokra (hiszen minden muszlim köteles alkalmazni legalább a vallási szertartás szabályait). Gyakran előfordul, hogy valamelyik hívő nem tud dönteni mitévő legyen egy adott jogi ügyben és tanácsot kér a jogtudóstól (*mufti*), aki a Korán és a hadiszok alapján adja meg a jogi véleményt (*al-fatwa*). Ha egy adott esetben nincs egyértelmű válasz az említett két jogforrásban, akkor a mufti gondos tanulmányozás után adja meg a választ. Ez a folyamat, mely során a jogértő a szövegek révén eljut véleménye megfogalmazásáig, az *ijtihad*, vagyis a mufti erőfeszítése a (vallásos) igazság megismerése érdekében.

A mufti

A mufti iszlám jogtudós, aki a Korán és egyéb jogforrások alapján jogi kérdésekben véleményt nyilvánít. A jogász (*al-fakih*) képzettségű – fatwát (fetva) kimondó – muftitól elvárják, hogy a formális tudása (járatos legyen a sari'a jogban, ismerje a jogi iskolák álláspontjait, tudja az arab nyelvet, az irodalmat, és az általános műveltsége is magas szinten legyen) mellett széles látókörrrel rendelkezzen, hogy képes legyen analitikusan megközelíteni az adott esetet. A mufti feladata nagyon igényes, hiszen ő egy adott esetben, konkrét szituációban, megadott helyszínen és konkrét embereknek tolmácsolja Isten akaratát, és ezzel köz-

⁸³ Például az Öböl-háború idején az egyiptomi teológusok fatwát mondtak ki az iraki elnök szent háborúra való felhívására, és jogosnak minősítették az ellene folytatandó háborút.

vetlen befolyást gyakorol az egész társadalomra. A válasza nem azonos, ha például a kérdező gyilkosságra készül, vagy azt már elkövette (az előző esetben megakadályozni kell az elkövetést, az utóbbiban vigasztalást kell nyújtani a tettesnek).

A muftinak, mint vallási tekintélynek, szem előtt kell tartania a saját személye és fatwaja védelmét, ezért köteles kideríteni, milyen célból tette fel neki valaki az adott kérdést. Tisztában kell lennie azzal is, hogy visszaélhetnek a fatwájával, illetve azt más szándékokra használhatják fel. Ha a mufti kételkedik abban, hogy az eset megtörtént-e úgy, ahogyan azt előadta a kérdező, akkor javasolt, hogy a fatwa végén záradékban jelezze, hogy ez a válasz arra az esetre szól, ha valóban úgy történt az eset.

Az iszlám tudományban a tekintélyes jogtudósokat az alapján különböztetik meg, hogy a jogi megoldások meghozatalára kialakított saját metodológiájuk milyen szintű és hogy egyes muftik mennyire ismerik a jogtudományt. A mudzstehidek (mudzstáhid)⁸⁴ azok a muftik, akik ijtihaddal foglalkoznak.⁸⁵ Erre akkor van szükség, amikor a mufti nem talál kész megoldást a forrásokban, hanem azok értelmezésével maga hozza meg a jogi véleményt (fatwát). Nem mindegyik mufti mudzstehid, hanem lehet valamelyik jogi iskola (*al-imam fi al-mazhab*), vagy mudzstehid követője (*al-muqallid*) is és akkor azok alapján mondja ki a fatwát.⁸⁶

Fatwa

A vallásukat kissé elhanyagoló balkáni muzulmánoknál a fatwa (bosnyákul „fetva”) napjainkban óriási jelentőséggel bír, hiszen a legtöbb hívő keveset tud az iszlámról. Az al-fatwa nyelviileg sari'a jogi véleményt, megoldást jelent, és összehasonlítható a kazuisztikával. Az a személy, aki kikéri a jogtudós véleményt, az *al-mustafii*, a választ adó pedig a mufti (*al-mufti*). Az egyes kérdésre adott választ *el-ifaunak* nevezik, nyelviileg a jelentése magyarázat, interpretáció. Az iszlám jog szerint a fatwa, a sari'a bizonyítékok és a feltett kérdés alapján adott értesítés (*al-'ikbar*) Allah akaratáról, illetve a normáról, vagyis *hukmról* (*al-hukm*).⁸⁷ Megoszlik

⁸⁴ Mudzstehid (mudzstáhid, jelentése „szorgalmas”, „igyekvő”) a síita ulemák („tudók”, bölcsek, vallási előjárók) egy csoportjának neve.

⁸⁵ Elfogadott vélemény szerint a mudzstehid három esetben használja az *ijtihadot* (idztihád), méghozzá:

1. a hipotetikus, valószínűsíthető szöveggörnyezet pontos megállapításánál, mivel a kategorikus jellegű szöveg esetében nincs szükség az *ijtihadra*. Ezért az saria jogban elfogadott a maxima: „Ha létezik az egyértelmű Szöveg, akkor nem engedélyezett az *ijtihad*”;

2. ha két érvelés egymással szemben áll, akkor a mudzstehid előnyben részesíti az egyiket;

3. ha a mudzstehid egy kérdést az analógiai következtetés alapján old meg.

⁸⁶ Azt, aki valamelyik tudós, vagy jogi iskola tanítását követi, *mukallidnak* nevezik, magát a jogi tanításnak a követését pedig *taqlidnak* (*al-taqlid*).

⁸⁷ Lényegében a *hukm* tiltást (*al-man'u*) jelent abban az értelemben, hogy nem engedélyezett a normában leírt viselkedésétől eltérő magatartás. Az iszlám jogi metodológiában (*usul al-fiqh*) definálható, mint: „olyan jogszabály, amely Alláhtól származik és egyes jogszemélyek (*al-mukallaf*)

a vélemény arról, hogy a fatwa csak egy konkrét eseményre vonatkozó feltett kérdésre adható-e, vagy feltételezhető esetre is. Dr. Muhammad Sulayman 'Abdullah al-Ashqar definíciója szerint a "fatwa az Allah szabályozásáról szóló értesítés, amely egy konkrét esetre vonatkozó kérdésére, a saria forrásokra alapozva adatik a kérdezőnek"⁸⁸ Az említett vélemény szerint tehát, ha a fatwa nem egy konkrét kérdésre vonatkozik, akkor az csak utasítás (*al-'irshad*), ha nem konkrét esethez kapcsolódik akkor pedig csak kioktatás (*al-'alim*). A legtöbb jogtudós általában nem ad választ a meg nem történt esetre (az elfogadott közmondás: „akkor kérdez, amikor megtörténik”),⁸⁹ de a balkáni délszlávok által követő hanefita jogi iskola⁹⁰ muftijai válaszolnak a feltételezett esetekre vonatkozó kérdésekre is, ha azok valószínűleg bekövetkezhetnek.

A fatwa, mint a fizikai vagy jogi személy által feltett kérdésre adott válasz, a *tekintély által adott vélemény*,⁹¹ azaz a mufti jogi és erkölcsi tekintélynek számít,⁹² az általa kibocsátott fatwa pedig véleménynek, vagy álláspontnak tekinthető, mert nem kötelez addig, amíg a kérdező személy nem fogadja el, illetve a jogi személy nem vezeti be a saját szabályzatai közé. Ha a tanácsot kérő muzulmán elégedetlen a jogi véleménnyel, felkereshet más (tetszőleges számú) jogtudóst is, és végül kiválaszthatja a neki leginkább tetsző érvelést. Ezt a választást *taqlid*-nak nevezik.

A fatwa kiadása, illetve a mufti szolgálat teljesítése kollektív kötelességnek (*fard al-kifayah*) számít, tehát az teljesített, ha egy adott területen valamelyik személy ellátja a mufti funkciót. Az iszlám jogi metodológiában (*al-'usuliyun*) ezt a kötelességet személyinek,⁹³ vagy kollektív⁹⁴ obligációnak⁹⁵ tekintik, amely teljesi-

cselekedeteire vonatkozik, vagy megjelenik mint követelmény, választás, illetve kötelesség, amely egy adott akadálytól való megszabadulás után következik, az ok keletkezésével, vagy a feltétel teljesítésével.” Lásd AL-BAYANUNI, M. A. dr.: *Al-Hukm al-taklifi fi shari'ah al-'islamiyyah*. Dar al-qalam, Damask, 1970, pp. 25–26.

⁸⁸ AŞQAR, M. S.: *El-Futya wa manahi al-'ifta'*. Maktebah al-minar al-'islamiyyah. Kuvait, 1976, p. 9.

⁸⁹ A jogtudósok attól tartanak, hogy a jogi gondolkodás akadémiai szintre emelkedik, és ezzel különválík a valóságtól és a hétköznapi léttől.

⁹⁰ Nu'man b. Sabit (Al-N'uman b. Labit) ismertebb, mint Ebu Hanife vagy a nagy imám (*al-imam al-'a'zam*) 699-ben született, meghalt 767. Kufában és Bagdadban élt és selyemkereskedő volt. Hammad b. Abu Sulayman halála után az iszlám jog legtekintélyesebb tudósa volt. Muftiként jogi véleményeket adott ki, de kádi funkciót nem töltött be. Bagdadban börtönben halt meg. Lásd DŽANANOVIĆ, I. mr.: *Idžtihad u prva četiri stoljeća islama*. Vrhovno starješinstvo Islamske zajednice u SFRJ, Sarajevo, 1986, 63. p.; KARČIĆ, F. dr.: *Istorija šerijatskog prava*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 1996, str. 48.

⁹¹ KARČIĆ, F. dr.: *Studije o šerijatskom pravu*. Bemust. Zenica, 1997. 64. p.

⁹² Ahhoz, hogy valaki megnyerje a kérdezők bizalmát, szükséges, hogy erkölcsös legyen és jól ismerje a fikhet, illetve, hogy az egész közösségben tiszteljék.

⁹³ A személyi obligáció azt jelenti, hogy minden „okos” és felnőtt korú muszlim köteles azt teljesíteni.

⁹⁴ Jelen esetben a kollektív kötelezettség lényege az, hogy ha valaki a muzulmán közösségből ellátja ezt a feladatkört, akkor ezzel megszűnik a többiek számára ez a kötelesség, ellenkező esetben az egész közösség bűnös.

⁹⁵ A helyi muszlim hatóságok érdeke, hogy kinevezzenek e tisztre egy olyan személyt, aki képes kioktatni a hívőket a vallási kérdésekben.

tett, ha egy adott területen mufti ténykedik. Az érdeklődő személy, ha kell, köteles elutazni a muftihoz, azért, hogy megfelelő választ kapjon a kérdésére. Elfogadott vélemény szerint egy jogtudós által „ellátott” térség általában akkora nagyságú, hogy a kérdező egy nap alatt eljuthat a muftihoz, felteheti a kérdést, és még aznap hazautazhat. A sari'a jogban sarkalatos intézménynek és szolgálatnak nevezhető a mufti. Ugyanis az iszlám jog nem adatott meg végleges formában, hanem azt folyamatosan értelmezni kell és beilleszteni egy konkrét időbe, térségbe, környezetbe és konkrét esetre. Éppen ezért a mufti nem köteles választ adni az *al-mustafii* minden kérdésére,⁹⁶ még akkor sem, ha tudja a választ. A válasz megtagadásnak az egyik leggyakoribb indoka a fatwával való visszaélés,⁹⁷ vagy a mufti tekintélyének megőrzése, illetve, ha megítélése szerint a feltett kérdésre adott válasz túlhaladna a kérdező intellektuális képességein, vagy a válasz alapján tévesen következtethetne. A mufti személyhez kapcsolódó tényezőktől, vagy magától a kérdéstől függően a mufti fatwája kötelező,⁹⁸ tiltott (*haram*),⁹⁹ ajánlott, megróható vagy engedélyezett lehet. A fatwa kiadása egy egész folyamat végső állomása. Már említettük, hogy ha egy adott esetben nincs egyértelmű válasz a Koránban vagy a hadiszban, akkor a mufti tanulmányozás során eljut véleménye megfogalmazásáig, az *ijtihád*ig (ejtsd idzstihád). Miután valaki kérdéssel fordul hozzá, a mufti megkeresi a jogforrásokban a választ, majd azt kapcsolatba hozza a kérdező személyével, helyzetével, állapotával, annak érdekében, hogy megtudja, melyik válasz lenne a legmegfelelőbb az adott esetben. Ennek a módszernek az alkalmazásához a muftinak meg kell ismernie a kérdező személyiségét, életének körülményeit és teljes belátással kell bírnia az adott ügyben. Erre vonatkozólag jogosult információkat kérni a kérdezőtől vagy más személyektől. Amikor teljes mértékben megismeri az adott esetet, akkor a jogforrások közül kiválasztja az optimális jogi normát. A mufti kötelessége, hogy a legjobb mentális képességeinek felhasználásával megértse a kérdést, teljes betekintést nyerjen az ügybe, és azt követően adja meg a választ. Tiltott az elhamarkodottan adott válaszadás.

⁹⁶ Annak ellenére, hogy ez a legfőbb feladata.

⁹⁷ Ha valaki nem az Isten akaratáról való tudomásszerzés miatt tette fel a kérdést, hanem azért, hogy megtudja a jogértő politikai vagy egyéb nézeteit, illetve, hogy megvizsgálja a tudását.

⁹⁸ Személyes kötelességének (*fard `ayn*) számít, ha nincs másik mufti egy adott településen, az érdeklődők pedig hozzá fordulnak a kérdéseikkel. Ha viszont több mufti is van a településben, akkor a jogértők közös kötelessége (*fard kifayah*), hogy egyikük választ adjon a kérdésre. Általános szabály szerint a magasabb szinten álló mufti adja a fatwát. Lásd ABU ZAKARIYYA, Y. B.: *Adab al-fatwa wa al-mufti wa al-mustafii*, Dar al-Fikr, Damask. 1988. 35. p.

⁹⁹ Tilos fatwat adni abban az esetben, ha a muftiként bemutatkozó személy tudatlan, vagy ha fatwát ad olyan kérdésre, amelyre nem tudja a választ. Nem adhat választ akkor sem, ha belátja, hogy a kérdezőt nem vallási szándék motiválja, hanem más célokra használná fel a fatwáját.

A fatwa elkészíthető szóban vagy írásban.¹⁰⁰ Ez utóbbi a javasolt, mert ha azt az *al-musfati* elfelejti, akkor bármikor felidézheti a kapott választ. A muftinak javasolt, hogy a visszaélések elkerülése végett ugyanazon a papíron adja a választ, amelyen a kérdés is szerepel, így keretbe foglalva a kérdést és a választ, vagy a válasza végére oda kell írnia, hogy vége, azért, hogy senki ne tudjon később hozzáírni a fatwájához. A választ egyértelműen fogalmazva, mindenki számára érthető szavakkal kell megadni. Ha az írásba foglalt kérdés nem eléggé világosan formulázott, akkor a muftinak kiegészítő információkat kell kérnie. Ellenkező esetben visszaküldi a kérdést és megkéri az *al-mustáfit*, hogy írja hozzá a szükséges információkat. Abban az esetben, ha a településen más mufti is él, akkor az előbbi mufti hozzáküldi a kérdezőt, hátha az megérti a kérdést.

A fatwa módosításának lehetőségei

Az iszlám jogban vannak olyan normák, amelyek semmilyen körülmények között nem változtathatók meg, és nem lehetnek részei a jogászok ijtiHADjának (kötelességek, tiltások, az egyes bűncselekményekre előírt szankciók), és vannak olyanok, amelyek különböző időkben megváltoztathatók, ha ezt kívánja a közérdek (*al-maslahah al-mursalah*). Tehát a sari'a jog követi a társadalmi és egyéb változásokat, az új idők szükségleteit és reagál azokra.¹⁰¹ Ezért a mudzstehid és a mufti feladata minden időben megtalálni a megfelelő megoldásokat, oly módon, hogy csak a szokásból átvett és a közjót szolgáló normákat alkalmazza. Például hajdanán nem lehetett tanú a peres eljárásban egy szakállt nem viselő fiatalember, illetve olyan férfi, aki sapka/kendő nélkül járt vagy zenét hallgatott, valamint aki evett nyilvános helyen. Ma természetesen megváltozott a helyzet, így a fatwáknak is tartalmazni kell az új idők „szelét”, azaz a korábbi fatwákhoz képest másképpen kell dönten. Éppen ezért előfordulhat, hogy egyfajta viselkedés valamelyik történelmi időszakban ellenkezik a közérdekkel, máskor viszont azonos a közjővel, illetve előfordulhat, hogy egy megoldás megfelelő az egyik közösségnek (személynek), viszont nem felel meg a másoknak.

¹⁰⁰ A fatwa közlésének négy közismert alap módja van. Az egyik a mudzstehid által személyesen kimondott vélemény, a másik az írásban kiadott vélemény. a harmadik a két igazságos ember általi elmondás, a negyedik pedig az, hogy egy bizalmas ember (aki járatos ezekben a kérdésekben) mondja el a fatwát. Ma már a médián, az interneten keresztül is lehet értesülni egyes jogtudós fatwájáról. hiszen számos mufti a web-oldalain közli a neki feltett kérdéseket és azokra adott válaszait.

¹⁰¹ Gyakran emlegetik e tekintetben a ház vásárlásával kapcsolatos szokást. Tudniillik elegendő volt, ha a vevő csak az egyik szobát tekintette meg, ugyanis az építkezés ugyanolyan stílusú volt. Később, amikor a házakat különböző stílusokban építették, akkor a muftik által kiadott fatwák is megváltoztak, azaz most már mindegyik szobát meg kellett nézni a ház vásárlásánál.

Islám jog szerinti ítélkezés a Balkánon

A Balkánon több mint 500 évig tartott a török hódítás, és ez idő alatt a török fölépítette a meghódított országokban az állami apparátust. A központi hatalmi szerveket a *szultán*, a *diván* (a szultán tanácsadó testülete, a minisztertanács, majd a feudális szultánság megdöntése után a legfelsőbb bíróság lett)¹⁰² és a *porta* (a nagyvezír kancelláriája, a legmagasabb végrehajtó feladatkörrel rendelkező szerv) alkotta.¹⁰³ A szultán mellett a legmagasabb méltóság a nagyvezír (*szadrazam*)¹⁰⁴ volt, aki a kormány élén állt. Hozzá hasonló rangot foglalt el a *seikh ul-islam*, a muzulmán papság és a jogtudósok feje, aki azonban nem volt sem pap, sem bíró.

A tisztviselőket három osztályba sorolták:

- a) *ulemák* (a törvény és kultusz szolgálai, a Korán tudós magyarázóí);
- b) a tollnak, azaz a *közigazgatásnak szolgálai*, és
- c) a *kardnak szolgálai*, akik közé a katonák és tengerészek tartoztak.

Mindegyik osztálynak külön rangsora volt. A *seikh ul-islam* az *efendi* címet viselte, mögötte állt a hierarchiában a *pasa* (így nevezték a kisebb rangú tisztviselőket), végül a sorrendben az *agák* következtek.

A meghódított államokban, tartományokban a török saját katonai, közigazgatási és bírósági rendszert vezetett be. Az országokat *vilajetekre*,¹⁰⁵ ezeket *szandzsákokra* vagyis *livákra*, a livákat *kazákra*, (az élükön egy-egy *kaimakám* állt) osztották fel. Mindegyik kaza *nahijékből* állt, amelyeket *mudírok* igazgattak, akik közvetlenül irányították a *muktárokat* (falusi bírakat). Szandzsák volt az általános területi (kisebb), katonai és közigazgatási egység, amelyben egyaránt ellátták a katonai és a polgári feladatokat. Az élén a *bég* (*szandzsákbég*) állt, mint kormányzó és a katonaság parancsnoka, aki az utasításokat közvetlenül a szultántól kapta. A szandzsákok száma időről időre változott. A későbbi felosztás *ejáleten* vagyis helytartóságon alapult.¹⁰⁶ A legkisebb közigazgatási területi egység a *náhie*, *nahije* (*atrab*) volt, amelynek határai a délszláv térségben nagyjából megegyeztek a középkori szerb *župák* határaival. A náhijék alatt álltak a *knežinák obor-knezzel* az élén, valamint a falvak a falunaggyal (*seoski knez*) mint előljáróval. Az obor-knezt és a falusi knezt a *knežina* és a falu lakossága választotta meg.

¹⁰² Az elnevezése (*diván*) onnan származik, hogy a tagok párnákon, illetve karfa nélküli ülőkén helyezkedtek el.

¹⁰³ Ez a testület a nevét arról kapta meg, hogy hetente legalább egyszer ülésezett a Magas Porta (*bab-i-Áli*) épületében.

¹⁰⁴ Ennek címét 1878-ban miniszterelnökké (*bas-vekil*) változtatták. de 1882-ban ismét érvényre emelték a régi titulust.

¹⁰⁵ A 16–17. században meghódított területeket az oszmánok katonai célú közigazgatási egységekre (*vilajetekre*, lényegében tartományokra) osztották. 1541 után elsőként létrejött a budai vilajet. Az élén a *pasa* állt. akit *beglerbégnek* is neveztek. és ő volt a vilajet kormányzója. közigazgatási és hadi vezetője. 1934-ig Törökországban tábormoknak megfelelő katonai ranggal rendelkezett.

¹⁰⁶ Az *ejalet* arab eredetű török szó, amely helytartóságot. kormányzóságot jelent. Egy-egy *ejaletet* több szandzsák alkotta. Minden *ejalet* (*beglér bég*, *pasalik*) élén *vezírek* vagy *béglerbégek* álltak. Az *ejaletek* száma váltakozott; néha 21, néha negyven *ejalete* volt az országban.

A vilajetekben is működött a *katonai parancsnokokból, kádiból, muftiból, defterdár*ból és a helyi (nyelvi ismeretekkel rendelkező) *írástudókból* álló tanácsadó testület. A két *kádi*asker (főbíró) a bírósági ügyeket intézte, a két *defterdár*¹⁰⁷ pedig a pénzügyeket vezette. A diván döntéseit és a törvényeket magyarázni és értelmezni csak a *seikh-ul-islam* vagy a (fő)mufti volt jogosult.¹⁰⁸ A délszláv térségben, a nagyobb városokban külön mufti tevékenykedett, míg a kisebb helyiségekben a kádi és a mufti ugyanaz a személy volt. Magyarországon a *mufti* tisztség, mint egyházjogász, az 1520-as években jelent meg. A Balkánon a meghódított területek kazákból (a szláv nyelvekben *kadiluk*) és nahijékből álltak. A kazák bírósági területi egységek voltak, kádikkal az élükön. Egyes szandzsákban több káza volt, a kádik néhány nahije fölött ítélkeztek. A közigazgatási egységek nagysága elsősorban attól függött, hogy hány muzulmán lakott ott. A bíraskodást ellátó kádi Isztambulból kapta a kinevezést, a török birodalomban a hivatala rendes szervezettel bírt, és a *seikh ul islám* főhatósága alá volt rendelve. A kádik között a legfőbb rangúak a Rumélia és Anatólia *kádi aszkerjei* (szó szerint hadbírái) voltak.¹⁰⁹ A muszlim bírók függetlenül működtek a szandzsák-bégtől, de a gyakorlatban, mint a törvénykezési illetve végrehajtó hatalom képviselői, egymásra voltak utalva. A végrehajtást a kádi nem eszközölhette a bég nélkül, de ez utóbbi sem tehette ezt meg a kádi bírósági határozatának hiányában, s így egymást ellenőrizték. A 16. századtól öt kategóriába sorolták a kádikat, s közülük a *mula* nevű magas beosztásba csak az első két kategóriába tartozók kerülhettek. A délszláv térségben a belgrádi és a szarajevói kádik kaptak besorolást az első két osztályba.

A kádi a vallástörvény („*Fikh, Seri'at*”) szerint ítélő bíró volt, de alkalmazta a szultáni határozatokat (*kanunama*), világi törvényeket (*kanuni, kánon*) és a szokásjogot (*urf, ádet*) is.¹¹⁰ Kisebb ügyekben, illetve egyes polgári jogi esetekben a meghódított nemzetek szokásjogát alkalmazta, de csak akkor, ha az nem ellenkezett a sari-ával. A kádi a törvényszékek (*mehkeme*) elnöke volt, s a beglerbég mellett a vilajet vezető tisztviselője. Jogköre kiterjedt a különféle szerződések megkötésére, hagyatéki, örökösödési ügyekre, de ellenőrizte az összeírásokat, felügyelte a városi közügyeket, építkezéseket, piaci árakat is, olykor még a pasát is. Törökországban a polgári jogrendszer életbelépése (1920-es évek) után, a kádik hatásköre az örökösödési jog területére szűkült le. A délszláv térségben, a kádi ítélkezett a büntető ügyekben, az obor-knézek és a falusi bírák a kisebb bírósági ügyekben, míg az egyházi ügyekben az illetékes (katolikus, ortodox) egyházi bíróság járt el. Egymás közötti perekben a keresztények nem voltak kötelesek a kádihoz fordulni,

¹⁰⁷ *Defterdár* volt a Török Birodalom központi pénzügyigazgatásának vezetője, s az egyes tartományok pénzügyeinek főnöke. A defterárokat a szultán nevezte ki és váltotta le.

¹⁰⁸ A mufti a jogi kérdésekben véleményt nyilvánított, s ez alapján mondta ki a bíró (*kádi*) az ítéletet, noha rangban a mufti a kádi alatt állt.

¹⁰⁹ *Aszker* arabul a hadsereget jelenti. Ebből származik a *szeraszker* (a hadsereg feje), a török hadügyminiszter címe.

¹¹⁰ A bírósági függetlenség jegyében a kádít egy idő után két évente, majd évente nevezték ki. Idővel jelentősen csökkent a számuk.

ha a per nem vonatkozott valamelyik muzulmánra vagy az állami érdekekre.¹¹¹ Súlyos bűncselekményeknél (gyilkosság, emberrablás, rablás, erőszak vagy útonállás)¹¹² a büntetőtörvénykönyv halálbüntetést vagy testcsonkítást szabott ki, és betiltotta az ilyen bűncselekmények pénzbeli megváltását. A házasságtörést pénzbüntetéssel szankcionálták, melynek összege az elkövetők vagyoni állapotától függött. A testcsonkítás általában a kéz vagy láb levágásból állt, emellett vagy e helyett gályarabságra ítélték a tettest, illetve talpának botozására. A botbüntetést vagy az azt megváltó pénzbüntetéseket kisebb bűncselekményekért írták elő. A kiszabott szankció súlya attól is függött, hogy a tettes férfi volt-e vagy nő, szabad ember-e vagy rabszolga, házas vagy nőtlen, muzulmán-e vagy keresztény stb. Vérontás nélküli halálbüntetés, amelyet selyemzsinórral hajtották végre, csak az uralkodó család tagjaira vagy főméltóságokra volt kiszabható.

A hatalmi szervek az állam ellen elkövetett bűncselekmények esetén beismerő vallomás megszerzésének érdekében kínzó eszközöket is alkalmaztak, és a kínzás során bekövetkezett haláleseteknél nem indítottak nyomozást. A közrenddel kapcsolatos perekben a szultánt, vezíreket vagy a hatalmi szervek előljáróit nem korlátozta a *kanun nama* előírása, tehát tőle függetlenül mondhatták ki az ítéletet vagy a felmentéseket. Ha a szultáni rendeletben nem volt megfelelő rendelkezés az adott perre, akkor azt a kádi a szultánhoz küldte ítélezés végett. Egyetlen egy személy sem volt elítélhető a kádi írásban foglalt ítéletének hiányában, ahogy a végrehajtás sem történhetett meg a hozzájárulása nélkül.

A polgári jogi perekben a szultán is köteles volt elfogadni a kádi ítéletét.

A sari'a eljárás a Medzselle törvénykönyv szerint

A berlini kongresszusig (1878-ig) a Porta alá tartozott a délszláv térség. Ennek megfelelően a sari'a bíróságok (*mehakimi seriye*) szervezete évszázadokon keresztül nem változott. A török birodalom által a 19. század második felében létrehozott *Medsele* (*Medzselle*) nevű iszlám jogszabályok gyűjteménye érvényben volt Bosznia–Hercegovinában, illetve az 1918 és 1941 közötti időszakban az egész Jugoszláv Királyság területén.¹¹³ Ez a kodifikáció anyagi jogi és eljárásjogi szabályok fűzőjét képezte. Az Osztrák–Magyar Monarchia megszállása idején, 1883-ban, a bosznia–hercegovinai országos kormány rendeletével szabályozták a sari'a bíróságok illetékességét. A Szerbek, Horvátok és Szlovénok Királysága az ún. Vid-napi alkotmánynak¹¹⁴ a 109. §-ában garantálta a sari'a bíróságok további működését, így azok valóban ténykedtek egészen 1946-ig.¹¹⁵ Ekkor szüntette meg ugyanis a Föde-

¹¹¹ A polgári jogrendszernek kodifikálása (1920-es évek) után a kádik hatásköre az örökösödési jog területére szűkült le.

¹¹² A *hajduk* nevű útonállót a balkáni néphagyomány félig-meddig nemzeti hősként örököltette meg, és nem pedig rablóként, azért mert a hajdukok többnyire a töröktől raboltak.

¹¹³ *Medzselle i ahkjami šerije*. Tisak i naklada Daniela A. Kajona. Sarajevó, 1906.

¹¹⁴ 1921. június 28-án, az ortodox naptár szerint szent Vítus napján szavazták meg, s onnan kapta meg a nevét.

¹¹⁵ Lényegében 1945-ig.

ratív Jugoszláv Népköztársaság (FNRJ) első alkotmánya e vallási igazságszolgáltatást. A délszláv államban (Szerbek, Horvátok és Szlovénok Királysága 1929-ig, Jugoszláv Királyság 1941-ig) a muzulmánok személyi státusával, családi és öröklési joggal,¹¹⁶ illetve a vakufokkal kapcsolatos ügyekben, az államilag szervezett sari'a bíróságok ítéleztek az iszlám jog alapján.¹¹⁷ Azzal, hogy a sari'a jog szerinti ítékezés kötelező volt minden muzulmán számára, méghozzá az ország minden területén, a muszlimokat elkülönítették a többi vallásfelekezethez tartozóktól. Talán ez is hozzájárult a délszláv muzulmánok önálló nemzetté válásához.¹¹⁸ A Karagyorgyevicsék királyságában a sari'a bíróságok tárgyi illetékessége kiterjedt a muzulmánok házassági, illetve a házassággal kapcsolatos vagyoni jogi ügyekre, valamint a szülők és rokonok gyermekeik iránti jogaira és kötelességeire. Továbbá az örökséggel kapcsolatos ügyek, a *mulk*¹¹⁹ és a *miria*¹²⁰ ingatlanok, illetve *wakf* (vakuf)¹²¹ ügyek is a sari'a bíróság hatáskörébe tartoztak. Végül a gyámság és a gondokság, valamint a muzulmánok okiratainak hitelesítése is az iszlám igazságszolgáltatás hatáskörének része volt.

A sari'a bíróság előtti eljárás (*usuli muhakeme*) többnyire szóbeli, nyilvános, fellebbezhető, és megsemmisíthető volt.¹²² Általában egy bíró ítélezett, de az ún. *musaver* (a felek megegyezése) alapján lehetséges volt a kollektív bíraskodás is. A tárgyaló felek voltak a felperes (*mudei*) – aki a bíróságtól (*dava*) védelmet kért valamelyik közjog által garantált magánjogi sérelemmel szemben – és az alperes (*mudea alleih*). Közöttük annyi volt a különbség, hogy a felperest nem lehetett kényszeríteni arra, hogy pereskedjen (*men la judzsberu alel huszumeti*), míg az alperest igen (*men judzsberu alel huszumeti*).¹²³ Ez utóbbi védekezhetett (*defi dava*)

¹¹⁶ Lásd ŠKALJIĆ, A.: *Šerijatsko nasljedno pravo*. Szarajevó. 1941.

¹¹⁷ A bosnyákok az évszázadok során elsajátították az arab fogalmakat, és azokat az elszlávosított alakjukban használják.

¹¹⁸ Más vallásfelekezetű állampolgárok is egyes – főként házassági – kérdéseket a saját vallásfelekezetük kánoni szabályai szerint jártak el.

¹¹⁹ A török földbirtokrendszer szerint teljesen szabad föld.

¹²⁰ Kincstári föld (eredetileg *emirie* – „ami az emiré”). Ami nem „mulk”, az „miri”. A kincstári földek tulajdonjoga az államot, ill. aktuális urát illette, és csak neki állt jogában művelés céljából birtokként adományozni. Lásd HEKA L.: *Szerbia állam- és jogtörténete*. 102. p.

¹²¹ Bizonyos – leginkább egyházi, meg a velük kapcsolatos közoktatási, közjótékonyági stb. – célokra leköötött ingatlan volt, amelyet e leköötéssel kivontak a forgalomból. Kétféle vakufot különböztettek meg. Az egyik a *wakf ser'i*, amely az uralkodóktól vagy más személyektől az egyház és céljai javára adományozott ingatlan volt. Ennek jövedelme mecsetek, iskolák, jótékony intézetek, fürdők, közutak stb. fenntartására szolgált. A másik a *van wakf'ádi*, vagyis a szokásjogon alapuló vakuf volt. Ezt valaki azért nyilvánította vakufnak, hogy birtokát elkobzástól vagy más hasonló veszélytől megóvja. Az illető a jövedelmének egy részét valamelyik közintézet javára fizette, de e mellett a jövedelem többi része felett korlátlanul rendelkezett. Ez gyakori eset volt így az ingatlanok nagy része vakuffá változott, ami nemzetgazdasági hátrányokkal járt. A visszaélések miatt a 19. században államosították a vakufokat és az általuk fenntartott intézeteket állami kezelés alá vették.

¹²² Lásd BUŠATLIĆ, A.: *Šerijatski sudski postupnik (s formularima)*. Szarajevó. 1927.

¹²³ Lásd OMANOVIĆ, S.: *Šerijatski sudski postupak u Bosni i Hercegovini*. Pregled. Časopis za društvena pitanja. Univerzitet u Sarajevu. Universitas Studiorum Sarajevoensis, 2003. 1–2. sz.

kifogással, vagy tagadással (*inkar*), illetve ellenkeresettel (Medzselle törvény 1631. §-a).

Az eljárásjogi képességgel (*salahhijet*) fizikai és jogi személy (pl. a vakuf) is rendelkezhetett, és ez a képesség azonos volt a sari'a jog szerinti cselekvőképességgel.¹²⁴ Az eljárásjogi képességgel nem rendelkező fizikai személyek nevében a törvényes képviselők (*velije* vagy *vasije*) jártak el, akik általában gyámjaik vagy gondnokaik voltak. Vakufokat a képviselőik (*mutevelija*), a többi jogszemélyt pedig az általuk kijelölt szervek képviselték. A felek segítőt (*vekil*) is alkalmazhattak, akinek meghatalmazást (*vekaletnama*) adhattak egy bizonyos feladat elvégzésére, természetesen, ha cselekvőképesek voltak. A sari'a bíróságok kötelesek voltak az eljárás minden szakaszában ügyelni a felek eljárásjogi képességére, és a képviselő jogérvényességére.

A tárgyaláson a bíró felolvasta a keresetet és megkérte a felperest, hogy nyilatkozzék a tartalmáról. Ezt követően felhívta az alperest, hogy válaszoljon a vádakra.¹²⁵ A bíró köteles volt mindent megtenni, annak érdekében, hogy a felek kibéküljenek és megegyezést kössenek (*sulh*), különösképpen, ha rokonok voltak (1826. §). A megegyezés a sari'a jogban az „ítélkezés csúcsa” (*essulhu sejidul ahkam*). Általános szabály szerint ezt csak a felek által szabadon diszponálható tárgyra nézve lehetett megkötni (*musalehun anh*). Ha a felek megegyeztek, akkor azt rögzítették a bírói jegyzőkönyvbe.¹²⁶ Az egyszer megkötött megegyezést sem a felek (1556. §), sem az örököseik (1557. §) nem vonhatták vissza.

A már leírt vádelv (*dava*) mellett a következő elvek léteztek még:

a) A szembesítő és mindkét fél meghallgatásának elve (*muvadzehei tarafejn*), amely arra enged következtetni, hogy a sari'a eljárás kontradiktórius (*contradictio*) volt, tehát olyan eljárás, melyben a határozathozatalt a feleknek meghallgatása előzte meg.

b) A tárgyalási elv lehetővé tette a felek számára a shari'a eljárásban nem alkalmazott helyszínelés (*kesfa*) kivételével az összes többi bizonyítást és bizonyítási eszközt (*esbabi nukum*). A Medzselle az 1746. §-ban öt esetet írt elő, amikor a sari'a bíró a fél kérése nélkül is elrendelhetette az esküt (*jemin*), illetve a tanú eskü alatti kihallgatását (*tehkimi hal*).

c) Az elsőfokú sari'a bíróságok a közvetlenség és a szóbeliség elve szerint működtek, a tárgyalásról jegyzőkönyvet vezettek (1815–1826. §).

d) Az 1815. § kifejezetten előírta a nyilvánosság elvet (*aleni*), tehát a tárgyalást a felek és a közönség jelenlétében kellett lebonyolítani.

¹²⁴ Cselekvőképés volt a felnőtt (*bolug*) személy, aki betöltötte a 20. életévét, e mellett szellemileg egészséges (*akil*) és értelmes (*mumejiz*) volt, illetve aki képes megkülönböztetni a jót a rossztól, a hasznos dolgot az ártalmastól.

¹²⁵ KRUSZELNICKI, F.: *Postupak pred šerijatim sudovima u Bosni i Hercegovini*. Štampala Dionička tiskara Zagreb. Zágráb, 1917, 28. p.

¹²⁶ KARČIĆ, F.: *Nagodba u postupku pred šerijatskim sudovima u Bosni i Hercegovini*. In Godišnjak Pravnog fakulteta. Univerzitet u Sarajevu. Sarajevó, 1996, XXXIX. pp. 149–156.

e) A formális igazság és a legális bizonyítás elve alapján nem volt hely a bizonyítékok szabad mérlegelésre, hanem a bírót a törvényszabály kötötte a bizonyítékok megítélésében.

Bizonyítás

A délszláv államban a bizonyítás (*isbat*) a következő bizonyítási eszközökkel történt:

- a) beismerő vallomás (*ikrar*);
- b) bizonyíték (*isbat*, *bejine*);
- c) eskü (*jemin*);
- d) az eskü elutasítása (*jeminden mukul*);
- e) egyértelmű jelek és nyomok (*karinei katia*), és
- f) a bíró tudomása és bizonyossága (*illimi kadi*).

A tanúkkal való bizonyítás (*suhudie isbat*) ún. kemény bizonyítéknak (*hudzseti kavija*), számított. Ezzel kapcsolatosan ismert volt a tanú ellenőrzése (megvizsgálása),¹²⁷ amely lehetett nyilvános (*alenen*) vagy titkos (*siren*).¹²⁸ Az iszlám jog ismerte a magánjogi, és közokiratokkal való bizonyítást (*hudzsedzsi hatije*), amelyet a Medzselle 1736–1739. §-ok szabályoztak. Az esküt (*tahlif*), az eskü alatt álló fél kihallgatását (*tahkimi hal*), valamint a sari'a bíróság részéről kijelölt szakértők általi bizonyítást is elismerte a sari'a eljárásjog.

A bizonyításra nem került sor:

- az egyértelmű tényeknél (*nahsus*);
- a közismert (*notorius*) tényeknél (*tevatur*), és
- a tények elismerésénél (*ikrar*).¹²⁹

A per lezárásaként (pl. a beismerő vallomás esetében) a bíróság meghozta az ítéletet (*illam*). A megbocsátás (*ibra*) lényegében a kereset visszavonásával volt egyenlő, hiszen a Medzselle 1562. §-a előírta, hogy ha valaki megbocsátja a másiknak valamelyik tettét, azt már nem tudja még egyszer követelni.

Jugoszláviában rendes perorvoslatnak számított a fellebbezés és az *utok*. A meghozott ítélet ellen az elégedetlen fél fellebbezhetett (*itirad alal hukm*) a Legfőbb Sari'a Bírósághoz, amely megvizsgálta az ügyet, és saját határozatával helybenhagyhatta, megsemmisíthette, vagy módosíthatta az elsőfokú határozatot. Az *utok* nevű jogorvoslat szintén szuszpenzív jellegű volt, a határideje is a fellebbezési határidővel azonos (két hét – 14 nap) volt. A rendkívüli jogorvoslatok közül a perújítást írta elő az 1840. §.

¹²⁷ *Tezkije* vagy *suhud* az elnevezése.

¹²⁸ Lásd Medzselle 1716. §.

¹²⁹ Erről bővebben lásd OMANOVIĆ, S. i. m.

A sari'a jog ismerte a választott bíróság intézményét, illetve a peren kívüli eljárást is, amelyet a hagyatéki eljárásban, gyámsági és gondoksági ügyekben, valamint az okiratok hitelesítése, és a vakufok létrehozása esetében alkalmaztak.

*A montenegrói vilajet kanun-nama-ja (szultáni rendelete)*¹³⁰

A délszláv térségben az oszmán szabályok és a helyi szokásjog összefonódása figyelhető meg az 1523. évi montenegrói *kanun-nama* (szultáni rendelet) példáján.¹³¹

Az iszlám bíráskodásban a családi és a vagyoni állapot, a nem, illetve a vallás jelentősen befolyásolták a büntetés súlyát. A vagyoni helyzetet illetően három kategóriába sorolta a szultáni rendelet a lakosságot, s az alapján szabta ki a – zömében pénz – büntetéseket. Gazdag ember alatt a *kanun-nama* a 600 akcse értékű vagyon tulajdonosát értette, ennél kisebb értékű tulajdonnal rendelkezők a középosztályhoz tartoztak, míg a harmadik kategóriát a szegények alkották. Utóbbiak rendszerint a legalacsonyabb büntetést voltak kötelesek fizetni.

A *kanun-nama* a keresztényekre a „hitetlenek” fogalmát használta. A büntettek közül elsőként a szexuális bűncselekményeket szankcionálta. Például, ha a bíróságon bebizonyosodott a parázناسág esete, akkor a gazdag és nős férfi 80 akcse pénzbüntetést fizetett, míg a középosztálybeli 50, a szegény pedig 30 illetve 20 akcset. Ha a tettes még legény (nőtlen) volt, akkor, ha gazdag 50, ha középosztálybeli 30, ha pedig szegény, akkor 20 vagy 15 akcset volt köteles kifizetni. A házasság nőkre ugyanaz a büntetés vonatkozott, mint a nős férfira. A *kanun-nama* kiemelte, hogy „ha a nő erkölcstelensége egyértelmű, és a férje mégis az elbocsátása helyett visszafogadja, akkor, ha gazdag, fizessen 50, ha középosztályú 30, ha szegény 20 illetve 15 akcset. Ha valamelyik nő más nők kerítésével foglalkozik, akkor a kádi botozással büntesse, és a tettes két botbüntetés után egy akcse pénzbüntetést fizessen.” A szultáni rendelet szabályozta azt az esetet is, ha egy nő megvádolta valamelyik férfit azzal, hogy az magáévá tette. Ekkor a férfinak esküt kellett tennie, hogy ez nem történt meg. Ez esetben a nőt (leányt) botbüntetéssel kellett súlytani (minden két botütés után egy akcse pénzbírságot is köteles volt fizetni). Más eset-

¹³⁰ A szultáni rendelet teljes elnevezése *A montenegrói vilajet kanun-nama a régi defter szerint*.

¹³¹ 1513-ban Crna Gora külön szandzsák lett, amely Ivan Crnojević fejedelem legfiatalabb fiának, Szkender-bégnek (eredeti néven Staniša) irányítása alatt állt. Szkender-bég 1485-ben áttért az iszlám vallásra és „eltörökösödött”, emiatt élvezte a központi török uralom bizalmát. „24 vlastela” segítségével igazgatta a térséget, és neki köszönhetően változott meg a „megközelíthetetlen hegyvidéki térség” addigi helyzete adóztatási és közigazgatási tekintetben is. A parasztok pedig megszabadultak a szpáhiktól és szabadok lettek. A földrajzi nehézségek miatt a rayah nem tudta fizetni a török adókat, e helyet bevezették az „oláh szokás” szerinti adóztatást, a „*filuriját*”. Ez alapján minden ház (3.151 ház volt ekkor) és *baština* 55 akcset fizetett (33 akcset a szultánnak, 20-at a szandzsákbégnek és 2 akcset az adószedőnek) és egy-egy munkást adott 15 napi munkára a Grbalj-i sóbányába. E kötelesség alól mentes volt a *müszellem* (*muszelem*, a délszlávoknál *knez*), aki „szabad”, tizedmentes katona volt, kinek családi telke nem adózott, de felelős volt az adók beszedéséért. Kotor és Budva tengerparti városok vámokat fizettek, még hozzá egyenesen a szultánnak. Szkender-bég szandzsákbég a *filuriján* kívül más bevételeket is rendelkezett, így 1523-ban 103.000 akcse jövedelemmel bírt.

ben, ha a férfi állította, hogy magáévá tett egy nőt, és a nő (leány) azt cáfolta, akkor mindkettőjüknek esküt kellett tenni, s ilyenkor a férfit hamis állítás miatt éppúgy kellett megbüntetni, mint az előző esetben a hamisan vádló nőt. Amikor valaki paráználkodni ment be egy házba, akkor a fent leírt büntetések rá is vonatkoztak. A pénzösszeg nagysága attól függött, hogy nős vagy legény volt-e az elkövető. Ha valaki másnak a feleségét megcsókolta, vagy azt kérte, hogy „tapogassa meg”, akkor a bírósági eljárason történt bizonyítás után, a kádi botbüntetésre ítélte (két botbüntetés után egy akcse pénzbírságot kellett fizetnie). Abban az esetben, ha valaki tudott másnak a paráználkodásáról, de azt nem hozta nyilvánosságra, akkor nem kellett pénzbírságot fizetnie, de ha tudott a lopásról és azt elhallgatta, akkor őt akcse pénzbüntetést volt köteles megfizetni.

Az *emberölésért* a szultáni rendelet lehetővé tette a *kisasz-t* (a talio szerinti büntetés: fogat fogért). Ha azonban arra mégsem került sor, akkor vérpénzt (törökül *kan-curma*, a délszláv nyelveken *krvarina*, a régi szláv *vrazsda*) volt köteles fizetni a tettes, méghozzá a gazdag 200, a középosztályú 100, a szegény pedig 50 vagy 30 akcset.¹³² A testi sérülések okozása esetében, ha késeléssel vagy íjjal okozott seb miatt a megsérült személy ágyba került, akkor 100, 50, illetve 30 vagy 20 akcse volt a büntetés az elkövető vagyoni helyzetétől függően. Egyéb testi sérülést illetően, például a szlávoknál gyakori szakáll, illetve haj meghúzása esetében (ha a bírósági tárgyalás során ez bebizonyosodott), a gazdag embertől 50, a középrétegbe tartozótól 20, a szegénytől 10 akcse pénzbírságot vettek el. Hasonló jellegű büntetések vonatkoztak a fejsérülésre, a csonttörésre is (ebben az esetben a gyógyulás költségét is fedeznie kellett a tettesnek). Viszont, ha valaki másnak szándékosan kiverte a szemét, vagy a fogát, akkor a szenvedő alany joga volt a *kisaszra*. Amennyiben erre nem került sor, akkor 100, 50, illetve 30 vagy 20 akcse kártérítésre volt jogosult. Gyerekek verekedése esetében azonban nem volt büntetés.

Lopásnál a szultán alkalmazta a testcsonkítás büntetését is. Kéz levágásával szankcionálták azt, aki ökröt lopott, de ez a büntetés megváltható volt 50, 30 illetve a szegények esetében 20 vagy 15 akcse megfizetésével. Lólopásnál is a kéz levágása volt az elsődleges büntetés, melyet 100 akcse pénzbüntetéssel lehetett megváltani. A liba vagy kacsa ellopásáért a kádinak botütést kellett kiszabnia, és minden négy botütés után egy akcse pénzbírságot rótt ki. Juh lopása esetén 10 akcse volt a pénzbírság, búza lopásért pedig 20, 10 illetve 5 akcse. Ha a családon belül (fia az apától, anya a fiától, vagy fivér a fivéréből, illetve férj és feleség egymástól) loptak, a botbüntetés mellett minden két botütés után egy akcse pénzbírság megfizetésére is kötelezték őket.

A kanun-nama kitért arra az esetre is, ha valaki megtalálta az elveszett lovat vagy ökröt, illetve juhot, de azt nem jelentette be, illetve magánál tartotta az állatot. Ilyenkor 15, 10 illetve 5 akcse volt a pénzbüntetése. Abban az esetben, ha ezt „kihirdette”, de a tulajdonos nem jelent meg, akkor a jószágot a kádinak kellett átadni megőrzésre. Ha a jószág megtalálója hírré adta, hogy nála van az állat, majd

¹³² Mindegyik esetben a pénzbüntetés az illető vagyona közel egyharmadának felelt meg.

azzal valami baj történt, akkor ez nem volt büntetendő. A rendelet előírta ugyanis, hogy „úgy legyen, ahogy a sari'a megparancsolja”. Ha valaki erőszakkal vette el a másiktól a kenyeret, vagy egyéb dolgot, a botütés mellett, minden két botütés után egy akce pénzbírságot volt köteles megfizetni.

A kártérítést illetően a szultáni rendelet úgy rendelkezett, hogy ha egy tulajdonosnak a lova, ökre vagy kancája kárt okozott valakinek a megművelt földjén, mindent állatért öt botbüntetés és öt akce pénzbüntetés járt. Ha a tehén ráment a megművelt földre (búzára) a büntetés négy botütés és négy akce volt. Ha ezt a borjú tette meg, akkor egy botütés és egy akce volt a szankció, ha pedig disznó lépett másnak a földjére, akkor két botütés és két akce volt a büntetés. Első ízben azonban csak bírósági figyelmeztetéssel büntették az állatok tulajdonosát. Ha azonban, ennek ellenére, mégis bekövetkezett a kár, akkor már járt a felsorolt büntetés, valamint a sértettnek a kártérítés.

A kánun-nama előírta, hogy senki nem cselekedhetett a törvénnyel ellentétben, ha ez mégis megtörtént, akkor a kádi köteles volt megbüntetni a tettest. Ennek elmulasztása ugyanis rá nézve járt volna büntetéssel.

II. rész

Sari'a jog a muzulmán országok modern alkotmányaiban

A muszlim többségű országokban, a modern alkotmányosság a 19. században kezdődött, amikor néhány fontos jogalkotás keletkezett. Ezek közé sorolható az 1876. december 23-i oszmán alkotmány (*Qanun-i-asasi*), az 1857. szeptember 9-i tunéziai Alap Paktum (*Ahd-al-aman*), az 1882. február 7-i egyiptomi Alaptörvény (*al-Laiha al asasiyya*), az 1906. augusztus 5-i iráni Alaptörvény, az 1923. áprilisi afganisztáni Alaptörvény (*Nizam-nama-i asasi-yi dawlat-i aliyya-i Afganistan*)¹³³ stb.

Ebben a korszakban az alkotmány megjelölésére használt fogalmakból is látható, hogy a konstitucionalizmus a muzulmán politikai tekintélyeknél azon gyakorlatra támaszkodott, hogy a sari'a által nem eléggé szabályozott kérdésekben jogszabályokat (*qanun*) alkossanak.¹³⁴

Az alkotmányosság a 19. századtól az iszlám országokban is európai minta szerint fejlődött, célja volt az uralkodó teljhatalmának korlátozása és az állampolgárok jogainak és szabadságának védelme. Jelentősebb fejlődésre a 20. század második felében került sor, amikor több új muzulmán lakosságú állam jött létre és szinte mindegyikük nyugati mintára épült, írott alkotmányt szavazott meg. Míg az első korszakban a francia és a belga alkotmányok szolgáltak mintaként, addig 1945 után inkább az alkotmányosság felfogásának angolszász mintája volt követendő. Ez a tény annak is tulajdonítható, hogy a legtöbb felszabadult állam korábban a Brit Impérium alá tartozott. Az írott alkotmány immár a legtradicionálisabb muzulmán

¹³³ „Dustur”. Encyclopaedia od Islam (Ei), 2nd ed. vol. I. pp. 638–677.

¹³⁴ „Kanun” Encyclopaedia od Islam (Ei), vol. IV. pp. 556–562.

országok számára is kikerülhetetlen jogalkotás lett. A terminológiát illetően az arab kultúrkörben közösen elfogadott a *dustur* elnevezés, melynek jelentése alkotmány vagy alkotmány jellegű okmány. A szó ismert volt az Oszmán Császárság idején is, hiszen így nevezték el az ország hivatalos közlönyét.¹³⁵ A muzulmán államok alkotmányaiban különböző jogi felfogások befolyása érvényesül. Némelyekben az európai liberalizmus (parlamentáris köztársaságok és monarchiák), másokban a már lassan elfelejtett marxizmus (az ún. népi demokráciák) érvényesülnek, megint máshol pedig az iszlám elvek és európai formák (iszlám köztársaságok) találkoznak. Ezek a befolyások, valamint a politikai elit gyakori változása, a hadsereg domináns szerepe, az ideológiai orientáltság hanyatlása arra utalnak, hogy a muzulmán világ még keresi saját identitását és az annak kifejezését szolgáló formákat.¹³⁶

A muzulmán országokban az iszlám továbbra is jelentős befolyással bír a jog területén. Fontos lesz majd megfigyelni, hogy a sari'a jog, mint a modern kor egyik legjelentősebb jogrendszere, melyik irányban fog fejlődni a jövőben. Az egyik út a merevség és elzárkózás lehet, a másik pedig a nyitottság más jogi hagyományok, illetve az integráció felé. Ebből kifolyólag, ennek tanulmányozása a jogtörténet helyett az összehasonlító jog területére helyeződik át.

A muzulmán országok alkotmányai vagy a preambulumban, vagy az alapokmány normatív részében (az állam karaktere, államvallás, vallási szabadságok, az államfő vallása, a köztisztviselők esküje, a nemzeti törvényhozás és a bírósági rendszer) kitérnek az iszlám vallás – sari'a – pozíciójának szabályozására. Az elmondottak alapján a sari'a és a törvényhozás közötti viszony, alapjában véve, három csoportra osztható:

- csekély számú államban a sari'a a hatályos jog egyetlen forrása;
- kisebb számú országban a sari'at nem szerepel egyáltalán a jogforrások között; s végül
- a legtöbb muzulmán állam a középső utat választotta, mely szerint a sari'a a nemzeti jog egyik forrása, főként a muzulmánok személyi státusával kapcsolatos kérdésekben.

a) Sari'a mint a nemzeti jog egyetlen jogforrása

A sari'a jog, mint a nemzeti jog egyetlen forrása, két típusú muzulmán államban honosodott meg. Az egyik oldalon a tradicionális, erős törzsi hagyományokkal rendelkező és parlamenti jellegű képviselői testületek nélküli monarchiák találhatók (Szaúd-Arábia, Jemen, Omán, Afganisztán), a másikon pedig az „iszlám köztársaságok” és a hozzájuk hasonlóan ideologizált államok (Pakisztán, Mauritánia, Irán, Líbia, Szudán).

¹³⁵ Az 1839–1876 közötti reformkorban ez a közlöny közölte az akkor megjelent törvényeket.

¹³⁶ KARČIĆ, F.: *Šerijatsko pravo u ustavima savremenih muslimanskih zemalja*. In *Šerijatsko pravo u savremenim društvima*. Priredili Fikret Karčić i Enes Karić. Pravni centar. Fond Otvoreno društvo BiH. Sarajevo, 1998, 9–38. p.; pp. 12–13.

Szaúd-Arábiát két tartomány egyesülésével hozták létre 1932-ben. Az 1992-ben meghozott alkotmány jellegű *A kormányról szóló alaptörvény*, valamint az 1993-ban megalkotott alkotmány-jellegű törvények (a tanácsadó gyűlésről, a miniszteri tanácsról stb.) reformot vezettek be az országba. A kormányról szóló alaptörvény 1. §-a szerint Szaúd-Arábia Királyság „szuverén iszlám arab állam, melynek vallása az iszlám, a Korán és a szunna az alkotmánya, a hivatalos nyelve az arab”. Tehát a sari'a jog két alapforrása hivatalosan is az alkotmány szerepét tölti be. Az országban a hanbalita iskola általi felfogás a hivatalos, azzal a kikötéssel, hogy ha ezt a közérdek megkívánja, akkor más szunita jogiskolák álláspontjai is elfogadhatók.¹³⁷ Az újonnan keletkezett kérdéseket (főként az Öböl-háború utániakat) vagy királyi rendeletekkel (*nizam*), vagy dekrétumokkal (*marsum*), illetve az állami adminisztráció rendeleteivel szabályozzák. A több szintű sari'a bíróságok az általános hatáskörű ítélkezési fórumok.

A *Jemeni Köztársaság* 1990. május 23-án keletkezett a Jemen Arab Köztársaság (Észak-Jemen) és a Jemeni Népi Demokratikus Köztársaság (Dél-Jemen) egyesítésével.¹³⁸ Az 1991. május 16-án elfogadott alkotmány 2. §-a kimondta, hogy az iszlám az államvallás, a 3. § szerint az iszlám jogtudomány a törvényhozás legfőbb forrása. A 4. § deklarálta a népi szuverenitás elvét, az 5. § pedig kimondta, hogy „az állam tiszteletben tartja az ENSZ Alapokmányát, az Emberi jogokról szóló alapokmányt, az Arab Liga deklarációját és a nemzetközi jog által általánosan elfogadott normákat”.

Jemenben a Zayd b. Ali Zayn al-Abidin imám által alapított jogi iskola (*mezheeb*)¹³⁹ hagyományosan nagy befolyással rendelkezik a sari'a jog értelmezését illetően, a szokásjog a rurális vidékeken az egyének, családok, klánok és törzsek közötti viszonyok rendezésére szolgál. 1992-ben elfogadták az új törvényt a személyes jogi státusról (20/1992. sz.) az említett jogi iskola által kodifikált jog alapján.¹⁴⁰

Omán szultánja 1996-ban írott alkotmányt adott a népének „*Fehér Könyv – az Omán Szultánátus Alaptörvénye*” cím alatt. Ennek az alkotásnak a különlegessége abban áll, hogy az alkotmányba a szultán beépítette a *Bill of Rights*-t, azaz az emberi jogok alkotmányos garanciáját is, ami példátlan az Öböl-országok között.¹⁴¹ Az alaptörvény a 2. §-ban deklarálja, hogy az iszlám az államvallás, a saria jog pedig a törvényhozás alapja.

¹³⁷ Lásd NAWAWI, R.: *The Machinery of Islamic Justice in the Kingdom of Saudi Arabia and Malaysia*. M. A. Thesis: Kulliyah of Laws. International Islamic University Malaysia. 1991.

¹³⁸ Jemen (jelentése jobbra, jobb kéz felé, az egyiptomi Thébából keletre induló karavánúthoz képest).

¹³⁹ Siíta irányú iskola, amely legközelebb áll a szuniták tanításához. A 10. században terjedt el Jemenben, és a lakosság 40 %-a követői közé tartozik.

¹⁴⁰ WURTH, A.: *A Sana Court: The Family and Ability to Negotiate*. Islamic Law and Society Journal. Vol. 2. (1995.) pp. 324–325.

¹⁴¹ KARČIĆ, F.: *Šerijatsko pravo u ustavima savremenih muslimanskih zemalja*. In *Šerijatsko pravo u savremenim društvima*. 16. p.

Afganisztán jogi és politikai helyzete továbbra is válságos. Az 1990-ben meghozott alkotmány 2. §-a kimondta, hogy „a szent iszlám az ország vallása. Afganisztán Köztársaságban nem hozható egy olyan törvény sem, amely ellenkezne az iszlám szent vallással, vagy a jelen alkotmányban előírt értékekkel”. A 112. § előírta, hogy a bíróságok az írott törvények hiányában a sari'a jog szabályai alapján hozzák meg a döntéseiket (ítéleteket).¹⁴² E két szabály alapján az iszlám jog az „országos jog” státusát kapta meg.

A sari'a jogra, mint egyetlen jogforrásra épülő országok második csoportjába azok az államok tartoznak, melyek az iszlám rendszer felállítását tűzték ki legfőbb politikai célként, és ebben a seri'at volt a nélkülözhetetlen eszköz. Ezek közül az országok közül egyesek, az állam elnevezésébe is beépítették az „iszlám” szót, mások viszont csak a jogrendszerüket iszlamizálták.

Pakisztán volt az első állam, amely megkísérelt „iszlám köztársaságot” fölépíteni. A Pakisztáni Állandó Tanácsülés 1949-ben az indiai térségben megalakult állam céljairól szóló rezolúcióban kinyilatkoztatta, hogy Pakisztánban „a muzulmánoknak lehetősége adódik majd arra, hogy egyénileg és a közösségben az iszlám tanításai és követelményei szerint éljenek, ahogyan ezt a Korán és a szunnet szabályozta.” Ez a megfogalmazás bekerült a későbbi alapokmányba is. A ma érvényes 1973. évi alkotmány preambulumban az alkotmányozó kimondta, hogy „az egész kozmosz feletti szuverén jog csakis a mindenható Allahnak jár, így a pakisztáni nép szuverenitása kiterjed arra a területre, amelyet az Isten szent örökségként hagyott rájuk”. E rendelkezés alapján tehát *de jure* a szuverén jog az Istent illeti, *de facto* pedig a népet.¹⁴³ Az iszlám vallást államvallásnak nyilvánították (2. §). Ennek jogi következménye az alkotmány 198. § szabályozása volt, mely szerint egyetlen törvény sem hirdethető ki, ha ellenkezik a Korán és a szunnet szabályaival. Az alkotmány legutóbbi módosítása szerint (203/d. §) a Szövetségi Sari'a Bíróság ellenőrzi, hogy a törvények összhangba állnak-e az iszlám szabályokkal. Ez a bíróság a saját kezdeményezésére, illetve a polgárok, a tartományi vagy szövetségi kormány indítványára megvizsgálja, hogy egy törvény ellenkezik-e a sari'a joggal. Ha ellenkezik, akkor a törvényt hatályon kívül helyezi, és azt az illetékes hatóságoknak mielőbb összhangba kell hozniuk az iszlám jogi előírásokkal. Az 1978-ban bevezetett rendkívüli állapot során a sari'a rendelkezések bekerültek a büntetőjogba és a pénzügyjogba, az alkotmány is részben módosult azzal, hogy létrehozta a Legfőbb Sari'a Bíróságot és szabályozta annak hatáskörét és szervezetét.¹⁴⁴

Mauritániában 1958. szeptember 28-án kikiáltották a függetlenséget és kihirdették az iszlám köztársaságot. Érvényben maradt a sari'a jog, az urf (szokásjog),

¹⁴² Az alkotmány szövegét közreadta a *Constitutions of the Countries of the World*. ed. Albert P. Blaustein and Gisbert H. Flanz. Oceana Publications. New York. 1992.

¹⁴³ Lásd AL-MAUDOUDI, S. A.: *Islamic Law and Constitution*. Lahore: Islamic Publications. 1986, 412. p.

¹⁴⁴ Erről bővebben lásd TANZIL-ÜR-RAHMAN: *Islamization od Pakistan Law*. Hamdard Academy. Karachi, 1978. 95. p.; A. G. Muslim: *Islamization of Laws in Pakistan. Problems and Prospects*. Islamic Studies. Vol. 26:3, 1987, pp. 256–276.

illetve a kodifikált francia jog. 1980-ban létrejött az Iszlám Igazság Bírósága. 1983-ban a sari'a kötelező lett az élet minden területén.¹⁴⁵ Az alkotmányt 1991. július 12-én, a katonai kormányrendszer idején hozták létre, annak 5. §-a kimondta, hogy az iszlám „a nép és az állam vallása”, az országot pedig „demokratikus és szociális iszlám köztársaságnak” (1. §) definiálta. Az alapokmány kihirdette a népszuverenitást (2. §) és a jogállamiság elvét (4. §). A 23. § szabályozta, hogy a köztársasági elnök csakis muszlim vallású lehet, és a munkáját az öttagú Magas Iszlám Tanács segíti. Az alkalmazott sari'a jog értelmezése dominánsan a malikita jogiskola alá tartozik.

Iránban az 1979. évi forradalom után, a március 29–30-i népszavazást követően szintén iszlám köztársaság kikiáltására került sor. 1979. október 24-én hozták létre az alkotmányt, amelyet 1989. július 28-án jelentős részben módosították. Az iszlám nem csak a jog alapját képezi, hanem az egész társadalmi szervezetnek is a fundamentuma. Az alkotmány 2. §-a kimondta, hogy az iszlám köztársaság olyan rendszer, amely az Istenben való hiten alapul, az emberek pedig kötelesek engedelmeskedni az Istennek és a törvényeknek. A sari'a jog és a nemzeti törvényhozás közötti viszonyra utal a 4. §: „Valamennyi polgári jogi, büntetőjogi, pénzügyi, gazdasági, közigazgatási, kulturális, hadügyi és egyéb törvény kötelezően az iszlám kritériumokon kell, hogy alapuljon. Ez az elv teljes mértékben és mindenkor vonatkozik az alkotmány minden rendelkezésére, illetve az összes jogszabályra. E kérdésben a muzulmán jogászok (*fuqaha*) bíraskodnak”. Az Örök Tanácsa (*Shura-yi Negahban*) hat sari'a jogtudósból álló testület, amely védi az alkotmányt és az iszlám szabályokat, e mellett megvizsgálja a Nemzeti Tanácsadó Gyűlés által hozott törvények összhangját az iszlám szabályokkal (91. §). Az egységes állami bírósági rendszerbe tartoznak a rendes-, a hadi- és a közigazgatási bíróságok. A törvényt magyarázást illetően a síita irányzat a mérvadó, de a személyi státussal kapcsolatos kérdésekben (házasság, válás, öröklés, végrendelet) és a bírósági eljárásban elfogadott a többi iszlám jogi irányzat véleményadása is (12. §). A személyi státus és a vallási oktatás terén saját egyházjog biztosított az izraelitáknak és a keresztényeknek (13. §).

Szudánban az 1973. évi alkotmány a legfőbb jogforrásnak nevezte a sari'a jogot és a szokásjogot. A nem muszlimoknak külön személyi jogokat biztosított az alapokmány (9. §), az iszlámot, a kereszténységet és a többi égi vallást egyforma védelemben részesítette (16. §). Az 1983–84-ben történt reformok során az egész jogrendszer erős iszlám hatás alá került. Ekkor újonnan kodifikálták a polgári jogot, a büntetőjogot, az eljárásjogot és a bírósági rendszert szabályozó jogalkotásokat. Az 1984. évi puccs után módosítani akarták a törvényeket, de a kormányváltások (1989-ben ismét a hadsereg irányította az országot, 1993-ban átmeneti kormány, 1996-ban megválasztott kormány) ellenére a sari'a jog helyzete nem változott, hanem erősödött. Az utóbbi időben igen szigorú büntetésekkel találkozunk

¹⁴⁵ „Mauritania” The Oxford Encyclopedia of Modern Islamic World. Oxford University Press. 1995, vol. III. pp. 70–71.

Szudánban. 1996 novemberében az alkotmány előkészületi munkálatai megkezdődtek, „átmenetileg” az elnöki dekrétumok az irányadók.

Líbiában a királyellenes lázadást követően a forradalmi szervek 1969. december 11-én kiadták az „ideiglenes” Alkotmányos Proklamációt, amely máig érvényben maradt. Líbia e szerint „arab, demokratikus és szabad köztársaság, amelyben a szuverenitás a népet illeti” (1. §). Az iszlám az államvallás, az arab a hivatalos nyelv. Az állam garantálja a vallási szabadságokat a bevett szokások alapján (2. §). Az állam kitűzött célja „a szocializmus megvalósítása minden fajta kizsákmányolást kizáró társadalmi igazságosságon keresztül”. A 8. § az öröklést is az iszlám jog szerint szabályozza. A Proklamáció beszüntette a hagyományos megosztást a sari'a és a polgári bíróságok között. Az 1977. évi *A népi hatalomról szóló nyilatkozat* alkotmányjellegű törvény, amely javarészt háttérbe szorította az előző alkotmányt. A *deklaráció* a 2. §-ban kimondta, hogy „a Korán a Szocialista Népi Líbiai Arab Jamahiriya¹⁴⁶ alkotmánya”, azaz a Koránt jelölte meg egyetlen jogforrásként (a szunnát nem is említi a jogalkotás).

Mindezek alapján elmondható, hogy az iszlámra, mint általános jogforrásra épült jogrendszerekre jellemző, hogy a sari'a elfogadására olyan történelmi időszakban került sor, amikor vagy katonai rendszerek vezették az országot (Pakisztán, Mauritánia, Szudán, Líbia), vagy forradalmi átalakulások zajlottak (Irán). Mivel a katonai rendszerekre jellemző, hogy korlátozzák vagy háttérbe szorítják az emberi jogokat és szabadságokat, így a sari'a jog elsősorban a büntető szankciók alkalmazására szorítkozik. Fikret Karčić sarajevói professzor megjegyzi, hogy ilyen körülmények közepette „az Isten által alkotott jog ahelyett, hogy jobb életkörülményeket biztosítson, inkább a politikai elnyomás céljait szolgálta. Elhanyagolták az iszlám jog általános céljait (*maqasid*), a sari'a szabályok kodifikációját nem előzte meg a megjelent szabályok különválasztása a történelmi magyarázatuktól, a szankciók alkalmazását pedig nem előzte meg a jogok és a szabadságok garantálása”.¹⁴⁷ Elmondható továbbra az is, hogy az iszlám jog egyetlen jogforrásként való megjelölése kihatott az állam berendezkedésére, a törvényhozás és bíraskodás helyének kijelölésére. Pakisztán és Irán az európai rendszerből átvett köztársasági állam/kormányformát próbálta egyesíteni az iszlám ideológiával (iszlám köztársaság), Líbia a szocializmust és az iszlámot egyesítette, Mauritánia és Szudán pedig az iszlám intézményeket igyekeztek beépíteni a köztársaságba. Pakisztán és Irán *de jure* az Isten szuverenitását hirdette, a parlament tevékenysége összhangba van a sari'ával, így az iszlám adja a törvényhozó testületnek a legitimációját. Mauritánia, Szudán és Líbia a nép szuverenitását hirdették ki, így ezekben az országokban a törvényhozó testület dönt a sari'a alkalmazásának mértékéről. Pakisztánban, Iránban és részben Mauritániában, az ország legtekintélyesebb jogásaiból álló önálló testületeket hoztak létre azért, hogy azok megvizsgálják a hatályos törvényeknek a sari'a joggal való összhangját. Ezeknek a testületeknek a munkája nagyban hasonlít

¹⁴⁶ Jamahiriya a széles néptömegek állama.

¹⁴⁷ KIHAN, BALZ: *Submitting Faith to Judicial Scrutiny through the Family Trial: the Abu Zayd Case*, *Die Welt des Islams*. Vol. 37. no. 2. (July 1997.). 144. p.

az Alkotmánybíróságok, vagy a Legfelsőbb Bíróságok tevékenységéhez. Líbiában és Szudánban erre a célra nem állítottak fel önálló szerveket, így az összhang el-
lenőrzése inkább a politika, mint a szakma hatáskörébe tartozik.

Az 1980 és 1990 között történt iszlám megújulás (*al-sahwa al-islamiyya*) egy globális jelenség volt, amely a jogrendszerek iszlamizálását eredményezte. Ennek során nagyobb hangsúlyt adtak az iszlám azonosságnak a nyugati minta követésével szemben, illetve az Isten jogának az emberi joggal szemben.

b) Sari'a mint a nemzeti jog egyik jogforrása

A legtöbb iszlám állam a sari'a jogot az egyik jogforrásnak tekinti. Az ilyen nemzeti jogrendszerekre jellemző, hogy heterogének, hiszen a helyi szokásjog és az iszlám jog mellett a recepció útján elsajátított európai jog is bekerül a jogforrások közé. Ebből kifolyólag a bírósági rendszer is heterogén.

Az *Egyiptomi Arab Köztársaság* alkotmányát 1971. szeptember 11-én hirdették ki (1980. április 20-án módosították), és az a 2. §-ban előírta, hogy az iszlám az államvallás, az arab a hivatalos nyelv, a sari'a jog pedig a törvényhozás legfőbb forrása. 1955 óta a muszlimok személyes státusát illetően az általános illetőségű nemzeti bíróságok alkalmazzák az iszlám jogot, és nem pedig a különálló sari'a bíróságok. A nem muzulmánok saját egyházi bíróságaik iurisdikciója alá tartoznak, ezek a bíróságok pedig az egyházjoguk szerint ítéleznek.¹⁴⁸

Szíria 1973. március 13-án hozott alkotmánya az országot „demokratikus, népi, szocialista és szuverén államként” definiálja (1. §). A preambulumban négy alapelvet emel ki: a teljes arab forradalom szükségességét, az arab egységet, a szocializmus felépítésének szükségességét, az anticionizmus és az antiimperializmus mellett, a szabadságot és a népi demokráciát. Az alkotmány 3. §-a előírja, hogy a köztársasági elnök iszlám vallású legyen (1. bek.), és hogy az iszlám jogtudománya a törvényhozás legfőbb forrása (2. bek.). Az állam garantálja a vallásszabadságot és tiszteletben tartja az összes vallást (39. §). A sari'a jog az alapja a muszlimok személyi státusát illető kérdésekben, és az egyiptomi mintára létrehozott Polgári Törvénykönyv egyik forrása.

Irak az 1990-ben meghozott ideiglenes alkotmánya szerint népi demokratikus köztársaság. Az állam legfőbb célja az egységes arab ország és a szocialista rendszer felépítése (1. §). A hatalom és a szuverenitás forrása a nép (2. §). Az alkotmány az iszlámot államvallásnak tekinti (4. §), az alkotmány és a törvények garantálják a vallásszabadságot és a vallási szertartások szabad gyakorlatát (25. §). A sari'a jog releváns a muszlimok számára a személyes kérdésekben, a sari'a bíróságok ez alapján ítéleznek.¹⁴⁹ Saria az egyiptomi mintára (1951-ben) létrehozott Ptk. egyik forrása.

Kuvait alkotmánya 1962. november 11-én került kihirdetésre és az egyiptomi alaptörvényhez hasonlóan a 2. §-ban kimondta, hogy az iszlám az államvallás, a

¹⁴⁸ KARČIĆ, F.: i. m. 24. p.

¹⁴⁹ Lásd AMIN, S. H.: *The Legal System of Iraq*. Royston Ltd. Glasgow. 1989.

sari'a jog a törvényhozás alapforrása. Az állam köteles megőrizni az iszlám és arab örökséget és hozzájárulni az emberi civilizáció fejlődéséhez (12. §). A sari'a jogot ebben az országban is általában a muszlimok személyi státusára alkalmazzák, illetve egyes magánjogi kérdésekben.¹⁵⁰

Jordán Királyság alkotmánya 1952. január 1-jén keletkezett. A 2. §-ban az iszlámot államvallásnak deklarálta, a 103 §-ban a muszlimok közötti vitában a kizárólagos iurisdictiót a sari'a bíróságok kezébe adta. Ezeknek a bíróságoknak a hatásköre kiter: a muszlimok személyi státusára, a muzulmánok közötti vérdíj kérdésére, és azokra a perekre, amelyekben az egyik fél nem muszlim, de a felek megállapodtak a saria bíróság illetékességében (104. §). A más vallásúak személyi státusával kapcsolatos kérdések tárgyalása a saját egyházi bíróságaik hatáskörébe tartozik.

Libanon 1990-ben létrehozott alkotmánya a 9. §-ben lelkiismereti szabadságot garantál az állampolgárainak. Az országban nincs államvallás, mindegyik hitfelekezetű polgár számára az összes személyi joga biztosított. A több mint 15 hitközösség jogi autonómiája megmaradt, a sari'a jog a muszlimok családi, öröklési és vakufal kapcsolatos ügyekben az állami törvényhozás forrása.¹⁵¹

Algéria Népköztársaság alkotmányát az 1989. február 23-án megtartott népszavazáson fogadták el. Az alapokmány preambulumban az iszlámmal kapcsolatos kérdésekre tér ki. Kimondja, hogy Algéria „az iszlám országa” és hogy az iszlám az algériai identitás egyik alapeleme. „Islám az államvallás” (2. §), fogalmazott az alkotmány, és kiemelte, hogy a hit és a gondolat szabadsága sérthetetlen (36. §). A sari'a jog hatálya a muzulmánok személyi státusára és egyes polgári jogi aspektusokra tér ki. Az iszlám jogot az általános hatáskörű állami bíróságok alkalmazzák.

Tunézia 1991. évi alkotmánya a preambulumban hangoztatja, hogy a nép akaratát hűségesnek maradni az iszlámhoz. Az iszlámot államvallásnak nyilvánította az 1. §, az 5. § garantálja a vallásszabadságot, ha az nem zavarja a közbékét és közrendet. Az alkotmány előírja azt is, hogy a köztársasági elnök iszlám vallású legyen (38. §). A sari'a jog tehát a törvényhozás anyagi forrása a személyi státust illetően, de kihat más kérdésekre is.

Marokkói Királyság 1992-ben hozott alkotmánya a preambulumban az államot „független muszlim országnak” definiálja, és az iszlámot államvallásnak nevezi, az összes állampolgárának garantálja a vallásszabadságot (6. §). A király címe „az igazhitűek parancsnoka” (*Amir al-muminin*), ő biztosítja az iszlám és az alkotmány tiszteletben tartását (19. §). A sari'a jog képezi a családjog mellett még a földjog és néhány magánjogi terület alapját.

Nigériában az 1979. évi alkotmány szabályozta a Sari'a Appellációs Bíróságok felállítását minden olyan tartományban, amely arra igényt tart (240/1. §). Az ilyen bíróságok illetékesek a következő polgári jogi perekben: házasság, házasságbontás,

¹⁵⁰ JAIN, K. B.: *Constitution and the Law in the State of Kuwait: Highlights and Sidelights*. Islamic and Comparative Law Quarterly. Vol. 6. no. 4. (1986) pp. 244-246.

¹⁵¹ Lásd EL-GEMAYET, A. E.: *The Libanese Legal System*. International Law Institute Georgetown (UK), 1994.

gondnokság, vakuf, ajándékozás és öröklés, ha a felek muszlimok, ellenkező esetben, akkor ha megegyeznek a sari'a bíróság illetékességébe (242/2/a–e §). Az 1959-ben kezdeményezett jogreform után Nigériában a sari'a jog az egyik jogforrás lett a Common Law és a szokásjog mellett.¹⁵²

Banglades első alkotmánya 1972-ben jött létre, de az országban történt politikai változások után 1977-ben külön rendelet alapján alkotmánymódosításokra került sor (*Proclamations Ammendment Order*). Ez a rendelet iszlám jelleget adott az alkotmánynak, majd az 1988. június 7-i alkotmánymódosítás az iszlámot államvallásnak hirdette ki, de az iszlám jog továbbra is csak a családjogi vitákban kerül alkalmazásra. A sari'a jogot a nemzeti bíróságok alkalmazták.

Indonéziában 1959-ben hozták létre a máig érvényes alkotmányt, amely bevezette a sari'át a muszlimok vallási-igazgatási és státussal kapcsolatos kérdésekben. 1991-ben elnöki utasítás alapján hivatalosan elfogadták az iszlám jogi kodifikációt a családi, öröklési és vakuf viszonyok kérdéseiben. Ezzel véglegessé vált a saria elhelyezése a nemzeti jogrendszerben.¹⁵³

Malajzia 1963. évi alkotmánya az iszlámot nevezte meg az ország hivatalos vallásának, de más konfessziók is gyakorolhatók az ország különböző területein (3. §). Az alkotmány előírja, hogy az iszlám egyházfő az uralkodó, valamint, hogy a muzulmánok számára a sari'a jog kötelező az öröklés, végrendelet, házasság, válás, fenntartás, ajándékozás, gyámság stb. ügyekben. Az iszlám jogot az állami sari'a bíróságok alkalmazzák. Jogforrás még a Common Law-ból átvett polgári jog.

Bruneiban is az iszlám az államvallás, a szultán a muszlim egyház feje. A munkáját segíti az Iszlám Vallási Tanács (*Majlis Ugama Islam*), amely a sari'a jog szabályainak alkalmazásában és magyarázatában az állam legfontosabb testülete. A Tanácsnak és a sari'a (kádi) bíróságoknak az illetékességet, szervezetét és eljárását az 1956. évi törvény szabályozta. A sari'a jog a muzulmánok személyi státusával, az örökléssel, az egyes típusú vagyonok elosztásánál stb. kerül alkalmazásra.

c) A sari'a kizárása a nemzeti jogforrások köréből

A saria jogot csak kis számú muszlim államban zárták ki a jogforrások köréből. Először *Törökország* szüntette meg 1924-ben az iszlám jogot és az intézményeit. Helyébe lépett a svájci Ptk., az olasz Btk., a német Be. stb. kodifikációja.¹⁵⁴ Az 1982-ben létrehozott török alkotmány a 2. §-ban demokratikus, szekularizált (*laiklik*) és szociális államként definiálta az országot, amelyben a törvényesség, a közbéke, a nemzeti szolidaritás, az emberi jogok és Atatürk nacionalizmusa iránti lojalitás érvényesülnek. A felsorolt alapok nem változtathatók és nem módosítha-

¹⁵² DOI, A. R.: *Islam in a Multireligious Society. Nigeria: A Case Study*. A. S. Noordeen. Kuala Lumpur, 1992, pp. 211–213.

¹⁵³ Lásd AHMAD, A.: *Dimensi Hukum Islam Dalam Sistem Hukum Nasional*. Gema Insani Press. Jakarta, 1996.

¹⁵⁴ Erről bővebben lásd LIPSTEIN, K.: *The Reception of Western Law in Turkey*. Annales de la Faculte de droit d Istanbul. No 6/1956, pp. 11–26.

tók (4. §). A 24. § garantálja a lelkiismereti- és a vallásszabadságot, ha azok nem sértik meg a 14. § előírását (az tiltja az általános emberi jogok és szabadságok sérelmét). Az említett cikkely kizárta a sari'át, és azt a köztársaság egyik alapelvének nyilvánította, melynek megváltoztatására tett kísérlet alkotmányellenes. Azonos rendelkezéseket tartalmaz az *Észak-Ciprus* (a sziget török fennhatóság alatt álló része) 1983-ban kihirdetett alkotmánya.

Albánia 1921-ben létrehozott első alkotmánya még hangsúlyozta, hogy tiszteletben tartja a muszlim szokásokat, de már az 1928. évi Ptk. megszüntette a saria jog használatát. A jelenleg érvényes 1991. évi alkotmány demokratikus jogállamként definiálta Albániát (2/1. §). A 7. § kiemelte, hogy Albánia világi állam, mely tiszteletben tartja a vallásszabadságot és annak gyakorlását.

A volt Szovjetunió egykori 15 köztársaságból hat utódállamban – Azerbajdzsán, Üzbegisztán, Kazahsztán, Kirgisztán, Türkmenisztán és Tádzsikisztán – muzulmán többség van. Ezek az 1922 és 1928 közötti időszakban szekularizált területek lettek, amelyekben a sari'a jog elvesztette hatályát, és megszűntek a sari'a bíróságok. Az ortodox szláv államokban az iszlámot „nem szláv” vallásnak tartották, és animozitást éreztek vele és követőivel szemben. Az említett függetlenné vált országok új alkotmányai nem helyezték vissza a sari'a bíróságokat, sem a shari'át, mint hatályos jogot. Ugyanez érvényes a volt Jugoszlávia területére, főként Bosznia-Hercegovinára, Koszovóra, Macedóniára, Szerbiára és Montenegróra (amelyekben közel hatmillió muzulmán él).

A muzulmán kisebbség és a sari'a jog

Egyes becslések szerint a muzulmánok egyharmada kisebbségként él a világ különböző országaiban. Ezek közül sokan még a sari'a szabályai szerint élnek, azt tartják az identitásuk megőrzése szempontjából a sorsdöntőnek.¹⁵⁵ A Nyugat-Európában letelepedett muzulmánok második-harmadik generációja viszont általában már nem tart igényt a sari'a jogra, mint a muszlimok külön jogára, hanem beilleszkedni igyekszik a társadalomba, és megkapni a befogadó ország állampolgárságát. Csak a Nagy-Britanniában élő muzulmánok nyújtottak be 1975-ben egy petíciót, amelyben az iszlám perszonális jogának bevezetését kérték a parlamenttől.

A nyugati államok közül egyesekben garantálják a sari'a jog alkalmazását (partikuláris jogként) a muzulmánok személyi kérdéseiben, más országokban pedig az egységes nemzeti jogrendszerbe próbálják a muzulmánok beilleszteni egyes sari'a intézményeket.¹⁵⁶ Egyes angolszász jogrendszerekbe be tudtak építeni némelyik iszlám jogi intézményeket. Az angolszász jog ismeri az *incorporation by reference*

¹⁵⁵ Lásd EL-FADL, K. A.: *Islamic Law and Muslim Minorities: the Juristic Discourse on Muslim Minorities from the Second/Eight to the Eleventh/Seventeenth Centuries*. Islamic Law and Society. Vol. I, 1994, pp. 141–181.

¹⁵⁶ Ezt a megoldást az iszlám jogtudósok azért tartják fontosnak, mert bizonyítja, hogy az iszlám jog részben alkalmazható a nem iszlám államjogi rendszerekben is.

intézményt, melyen keresztül egy muzulmán megköthet egy angolszász joghoz tartozó jogügyletet, amely sari'a jog szerinti megbízást tartalmaz. Például egy iszlám vallású ausztrál állampolgár a végrendeletében kérheti, hogy vagyonának elosztása a leszármazottai között a Korán és a szunnet alapján történjék. A bíróság ezt végrehajtja, habár nem a muszlimok perszonális joga szerint, hanem az egyén akarata alapján. Hasonló történhet meg a döntőbíróág esetében is.¹⁵⁷

Indiában közel 100 millióra becsülik a vallási kisebbséget alkotó muzulmánok számát, azaz ott él a legnagyobb muzulmán kisebbség a világon. Az 1949-ben hozott alkotmány szekularizált állammá definiálja Indiát, és a muzulmánoknak személyi (26. §) és kollektív jogokat biztosít. A brit bíróságok maradványaként az általános illetékességű nemzeti bíróságok átvették a sari'a jog alkalmazását, amely azonban nem kötelező.

Szingapúrban az 1963. évi alkotmány nem szabályozta az államvallást, így a 15 %-ot kitevő muzulmánok is a többi vallások követőivel egyformán gyakorolhatják a vallásukat. A szingapúri parlament 1966-ban külön törvényben szabályozta az iszlám jog alkalmazását, a sari'a bíróságok szervezetét és illetékességét, a muszlimok közötti házasságok nyilvántartását stb.

Fülöp-szigeteken 5 % körüli a muzulmánok aránya. Az 1987. október 15-i alkotmány a Bill of Rights mintájára a 3. §-ban előírta, hogy semmilyen törvényt nem hoznak létre, amely a hivatalos államvallást írta elő az országnak és minden vallás szabadon gyakorolható. A muzulmánok számára perszonális jogként engedélyezett az iszlám jog, mint „országos jog”, melyet az állami sari'a bíróságok alkalmaznak.¹⁵⁸

Izraelben a muszlimoknak joguk van a sari'a jog alkalmazására. A sari'a bíróságok a Palesztina fölötti brit uralom maradványaként megmaradtak és beolvadtak az Izrael állami bíraskodásba.

Kenya 1963-ban kiáltotta ki a függetlenségét és ezt követően jelentős jogreformra került sor. A kormány elismerte az iszlám jog alkalmazását a személyi kérdésekben, a Kádi bíróságokról szóló 1967. évi törvény pedig szabályozta a sari'a bíróságok szervezetét.

Görögország maradt az egyetlen balkáni állam, amely a muzulmánok különös jogairól szóló, az I. világháború után megkötött nemzetközi szerződéseket továbbra is tiszteletben tartja. Így a muszlimok követhetik a sari'a jogot személyi, családi és vakufal kapcsolatos kérdésekben.¹⁵⁹ Ez ügyekben a muftik rendelkeznek joghatósággal, az ítéleteit a görög állami bíróságok hajtják végre.¹⁶⁰

A nyugati államokban jelenleg a sari'a az államjogi szférából a vallási-etikaiba kerül, így egyes jogtudósok elképzelhetőnek tartják azt, hogy a jövőben a hitfele-

¹⁵⁷ BUTTAR, P. A.: *Muslim Personal Law in Western Countries: the Case of Australia*. JIMMA vol. 6, no. 2 (July 1985.) pp. 276–278.

¹⁵⁸ CHAN, HELEN. M.: *Tje legal System of Singapore*. Butterworths Asia Publications. Kuala Lumpur, 1995, 194. p.

¹⁵⁹ FRANGOPOULOS, Y.: *Les Grecs Musulmans: A propos d' une Minorite Religieuse dans les Balkans*. Balkan Studies, vol. 34. (1993) pp. 112–1113.

¹⁶⁰ KARČIĆ, F.: i. m. pp. 34–35.

kezeti közösség által alapított nem hivatalos „iszlám bíróságok” döntenek majd a muzulmánok vitás ügyeiben. Az ilyen „bíróságok” tanácsadó testületek és döntőbíróóságok lehetnének, hozzájuk a muszlimok önkéntesen fordulnának, és a határozataik végrehajtása is önszántából történne. Mögöttük nem állna sem az állami apparátus, sem a szankció, hanem csak a vallási és erkölcsi tekintély. Ez a modell összehasonlítható a Nyugat Európában létező rabbi bíráskodáshoz, de párhuzamot láthatunk az oláh cigányok *romani kris* nevű igazságszolgáltatással, vagy a hegyvidéki albánok etnikai bíróságával.

Az emberi jogok és szabadságok az iszlámban

Az iszlám jogban is ismerik az ún. alkotmányos jogokat és szabadságokat, hiszen a sari'a részletesen szabályozza valamennyi ember jogát és kötelességét. Az emberi jogok nyugati felfogása és az iszlám nézet között azonban jelentős különbség mutatkozik, mivel a sari'at a legtöbb jogot kötelességgént írja elő. Vagyis a hangsúly nem a jogokon (Nyugaton az ember elsősorban a saját jogaira hivatkozik), hanem a kötelezettségeken van (a muzulmán számára az elsődleges kérdés: melyek a kötelességei). Az iszlám jogtudósok ezt azzal magyarázzák, hogy valamelyik jogáról egy adott személy le is mondhat, de a kötelezettséget nem mellőzheti. Érvelésük szerint, ha mindenki teljesíti a saját kötelezettségeit, akkor az emberek minden joga megvalósul, hiszen a kettő szorosan összefonódik. E nézet bizonyításaként megemlítik például, hogy a szülők kötelességeinek teljesítése esetében megvalósulnak a gyermekeik jogai, a munkáltató kötelezettségeinek tiszteletben tartása eredményezi a munkavállalók jogainak megvalósulását stb. A sari'a tanítása szerint minden ember köteles harcolni a saját jogaiért, és nem fogadhatja el jogainak eltiprását.

Az iszlám szerint az egyik alapjog az *élethez való jog*, amelyet a sari'at a magzatnak is garantál. Ebből kifolyólag előírja, hogy senki nem vehet el emberi életet (az abortusz gyilkosságnak számít, és halálbüntetés jár érte). Az iszlám jog tehát garantálja az emberi élethez való jogot, ugyanakkor ragaszkodik a halálbüntetéshez. E súlyos szankció kiszabását azért tartják fontosnak az iszlám jogtudósok, mert szerintük igazságtalan az, hogy a kioltott vérért az elkövető csak „egyszerű börtönbüntetéssel” bűnhődjön. Természetesen a vétlen gyilkosságért nem jár halálbüntetés, de a tettesnek családjával együtt ki kell fizetnie az anyagi kártérítést. Az iszlám jogban minden ember *egyenjogú*, de megkülönbözteti a férfiakat és a nőket („biológiai különbségeik” miatt). Minden muzulmán férfinak azonos kötelességei és jogai vannak. A szólásszabadságot illetően, a sari'a azt nem csak jognak tekinti, hanem kötelezettségnek is abban az esetben, ha egy muzulmán szóval be kell bizonyítani az igazat, megcáfolni a hazugságot, megvédeni azt az embert, akivel szemben igazságtalanságot követtek el stb. Az iszlám jog szerint a személyes szabadságok (a szabad mozgás joga, a védelem biztosítása bármilyen támadással szemben, a jogtalan letartóztatással és büntetéssel szembeni védelem, az országból

való elköltözés és hazatérés joga stb.) alapul szolgálnak más szabadságok élvezéséhez.¹⁶¹ Az alkotmányjogászok ezeket a szabadságokat négy kategóriába sorolják:

- a) a szabad mozgás joga,
- b) a biztonsághoz való jog,
- c) a lakás sérthetetlensége,
- d) a küldemények titkossága.

Az iszlám jog különbözik más jogrendszerektől abban is, hogy ismer még egy szabadságot – a személyes méltóság szabadságát (*hakkut-tekrim esh-sahsi*) –, amely a hierarchiában megelőzi a felsorolt jogokat, és amely minden embernek kijár. A muzulmánoknak tiltott bármilyen tett, amely sértheti a másik ember tiszteletben tartását. Ezt a jogot az államnak is biztosítani kell, azaz meg kell teremteni minden feltételt ahhoz, hogy valamennyi állampolgárát tiszteljék a honfitársai. Ez, adott esetben akár a szociális jogra is vonatkozhat, hiszen az egyén megbecsüléséhez szükséges, hogy rendelkezzen a „normális” élethez szükséges anyagi feltételekkel, és ha azokat maga nem tudja biztosítani, akkor azt az államnak kell biztosítania.

A szabad mozgás joga

Az alkotmányjogban általában ez alatt azt értjük, hogy az állampolgár szabadon költözhet az egyik városból a másikba, akkor hagyhatja el az országot, amikor akarja, és bármikor szabadon visszatérhet oda. Az iszlám engedélyezi, sőt javasolja is a költözést, annak érdekében, hogy a muszlim ember újabb tapasztalatokkal gazdagodjon és tanuljon, munkát vállaljon. Ez utóbbi azért szükséges, mert munka nélkül egyrészt nem tud megélni, másrészt nem élhet méltó és becsületes életet. A szabad mozgás joga bizonyos esetekben tiltott a muzulmánok számára, például, ha az ellenkezik a közérdekkel vagy közjóval, vagy akár rendbontást, illetve kárt okozhat ott, ahová az ember utazik. Az iszlám büntetőjog a szabad mozgás korlátozásaként előírja a száműzetés szankcióját.

A biztonsághoz való jog

A törvényben előírt eseteken és az ott rögzített eljáráson kívül senkit nem szabad letartóztatni, elfogni, vagy börtönbe zárni. A biztonsághoz való jog védelmet nyújt az állampolgároknak bármilyen olyan támadástól, amely az állami szervek részéről érheti őket. Felvetődik a kérdés, hogy a sari'ában – csakis az alapos gyanú alapján – börtönbe zárható-e és bántalmazható-e a vádlott. Az iszlám jogtudósok nézetei megoszlanak e tekintetben. Egyesek szerint, az ügy tisztázásának érdekében, a büntetett előéletű, bűnözőként közismert személy letartóztatható és keményebb nyomozási eszközök is alkalmazhatók vele szemben. E nézetet vallók előzetes letartóztatásba helyezhetőnek tartják a büntetlen előéletű személyt is, ha ellene

¹⁶¹ BEDEVI, S.: *En-nuzum essijasijje*. Darun-nehda el arabijje. Kairo. 1972. 419. p.

vádat emeltek. Az előzetes letartóztatás szerintük addig tart, amíg nem tisztázódik a vád, a büntetetlen előéletű személyt azonban nem szabad bántalmazni. Az iszlám jogászok többségének véleménye viszont az, hogy a vádemelés még nem elég ahhoz, hogy valakit börtönbe zárjanak, és főként nem lehet bántalmazás áldozata. Ez utóbbi nézet azzal magyarázható, hogy a letartóztatás büntetésnek számít, és az ilyen cselekedetet, az élet elleni támadással együtt, az iszlám agressziónak tartja, és a legszigorúbban bünteti. E jog biztosítása érdekében a sari'a előírta minden ember számára a kisaszt (bosszút) minden szándékos gyilkosság, valamint az élet és a biztonság elleni támadás esetére. Az iszlám jog szerint a börtönbüntetés vagy a pénzbüntetés nem nyújtanak elég garanciát az állampolgárok biztonságára, ezért kitartanak a kiszasz mellett, és az minden embernek kijár.

Összegzés

Az iszlám jog, a sari'a, a több mint egy milliárd iszlám vallású ember számára alkotott jogrend, amely nem egy kidolgozott jogrendszer vagy törvénykönyv, abból joganyag csak akkor keletkezik, amikor képzett személyek értelmezni tudják. Az iszlám jogban tehát hiányzik az európai értelemben vett jogalkotás folyamata, hiszen a jog alapja nem a törvényhozás, hanem a jog megismerése, értelmezése. Az shari'a jog a világ legarchaikusabb élő jogrendszere, amelyet a muzulmánok isteni kinyilatkoztatásnak tekintenek és nem emberi jogalkotásnak. Ezért a jog betartása egyben engedelmesség Allahnak, és az istentisztelet egyik formája.

Az iszlám jog alapja a *Korán* (a muzulmánok szent könyve), illetve a *szunna* (a próféta és kortársai hagyománya), valamint a jogtudósok egységes megállapodása (idzma), illetve az analógia, a muszlim kánonjogban a törvényt magyarázás és jogfejlődés egyik módszeres alapja (kijász).

A *fikh* (jogtudomány, jurisprudentia) az iszlám tudomány egyik fundamentális ágazata, amely tanulmányozza az említett négy fő jogforrásban rögzített elveket, amelyek alapján működni kell a társadalomnak, illetve az egyéneknek is ezek alapján kell ténykedni. A fikh definiálható, mint az a tudomány, amely kategorizálja a sari'a szabályokat az alapján, hogy mi az, ami egy muzulmán számára kötelező, tiltott, engedélyezett illetve nem javasolt (megróható).

Az iszlám jogban a kádi-bírósággal párhuzamosan létezik elméleti döntvényalkotás is, melynek produktuma a *fatwa*, amely lényegében a bárki által kikérhető elméleti döntés, s mögötte nem áll közvetlen kényszerítő erő. Tartalmát illetően a fatwa bármely kérdésre vonatkozhat, döntvényeivel bármely állami aktust legalizálhat, vagy megakadályozhat.

A délszláv állam létrehozásától kezdve (1918) a muzulmánok személyi státusával, családi és öröklési joggal, illetve a vakufokkal kapcsolódó ügyekben az államilag szervezett sári'a bíróságok ítékeztek az iszlám jog alapján. Azzal, hogy az iszlám jog szerinti ítékezés kötelező volt minden muzulmán számára, méghozzá az ország minden területén, a muszlimokat elkülönítették a többi vallásfelekezethez

tartozóktól. Talán ez is hozzájárult a délszláv muzulmánok önnáló (bosnyák) nemzetné vallásához. A sari'a bíróság előtti eljárás többnyire szóbeli, nyilvános, fellebbezhető, és megsemmisíthető volt. A szocialista Jugoszláviában beszüntették ezt a vallási jellegű igazságszolgáltatást, majd a rendszerváltás után ismét felvetődött a sari'a bíróságok felállításának igénye, vagy olyan fórumok (döntőbíróságok) létrehozása, amelyek dönthetnének a muzulmánok vitás ügyeiben. Ezek ítéletei mögött nem állna állami tekintély, hanem csak erkölcsi tekintély. Bosznia-Hercegovinában a bosnyákok az egyik államalkotó nemzetet képezik (a szerbek és a horvátok mellett), az országban relatív többséget alkotnak. A muzulmán vallási közösség szándéka elérni legalább azt, hogy az állami hatóságok a sari'a házasságot elismerjék egyenjogúvá a polgári házassággal, amivel megakadályozható lenne számos probléma, amely az iszlám jog szerint engedélyezett többnejűségből adódik. Az öröklésjog alkalmazása terén is javasolják, hogy a muzulmánok választhassanak az állami és a vallási öröklési szabályok közül. A szomszéd Szerbiában, illetve Montenegróban is jelentős számú az iszlám kisebbség él (Jugoszlávia széthullása óta ők is bosnyák nemzetiségűnek nevezik magukat), hasonló igényekkel.

LÁSZLÓ HEKA

THE DEVELOPMENT AND APPLICATION OF ISLAM LAW IN
THE SOUTHERN SLAVONIC COUNTRIES

(Summary)

Sari'a (the Islam law), being law and order created for more than a thousand million Islam believers, does not appear in the form of an elaborate system of law or a code, it rather comes into existence when it is interpreted by qualified people. Islam law lacks the traditional method of enacting statutes such as in Europe, as for law does not rely on legislation but it is based on getting acquainted with its rules and interpreting them. Sari'a is known as the most archaic live system of law in the world, which is considered by the Muslims as divine declaration, and not as human made law. Therefore, following the rules of law is a sign of obedience to Allah, and also expresses a form of service.

Islam law stems from the Koran (the sacred book of the Muslims) but there exist other sources of law such as the Sunna (his prophets' and his contemporaries' legacy), the jurists' uniform agreement (idzma), and the analogy, representing the basis of systematic interpretation and development of law in the Muslim canon law (kijas).

Fikh (jurisprudence) prevails as one of the most fundamental branch of Islam jurisprudence, which studies the principles, governing society and individual acts, recorded in the above mentioned four sources of law. Fikh can be defined as a science classifying the rules of sari'a based on compulsory, forbidden, allowing and not proposed (suitable for reprimanding) norms.

Parallely to kadi judgements, we can meet the form of theoretic creation of leading cases, producing fatwa, basically a theoretic decision asked by anyone without direct legal binding force. As for the content, fatwa can be applied to any question, it can legalize or prevent any state act with its leading cases.

Since the establishment of the South-Slavonic state (1918), state-organised sari'a courts have administered law in cases referring the personal status of Muslims, family and inheritance law and in the question of vakuf based on Muslim law. As passing sentences according to Islam law was obligatory for all the Muslims in the whole territory of the country, Muslims were separated from other denominations. It might have contributed to the fact that the South-Slavonic Muslims have become an independent Bosnian nation. The process was oral and public in the sari'a court, what is more, it could be appealed and quashed. In the socialist Yugoslavia, this type of religious jurisdiction was annihilated, however, the claim of re-establishing sari'a courts arose after the political change-over. As another perspective, it has been taken into consideration to found forums (courts of arbitration) that could decide in Muslim legal disputes. They would not depend on state but on moral authority.